Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 7 Sayı: 34 Volume: 7 Issue: 34
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BATI SANATINDA "DÜŞMÜŞ MELEKLER" İKONOGRAFİSİ HANOK'UN KİTABI, ESKİ AHİT VE YENİ AHİT BAĞLAMINDA

"FALLEN ANGELS" ICONOGRAPHY IN WESTERN ART IN THE CONTEXT OF ENOCH'S BOOK, OLD TESTAMENT AND NEW TESTAMENT

Zehra Canan BAYER*

Öz

"Düşmüş Melekler" ikonografisi üzerine yapılan bu çalışmanın amacı, söz konusu ikonografinin Hanok'un Kitabı, Eski Ahit ile Yeni Ahit metinleri bağlamında imgeleştiği resim-heykel sanatı örneklerini tespit etmekve tespit edilen örneklerde, ikonografinin daha çok hangi kutsal kitap metinlerinin referans alınarak betimlendiğini saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda, yukarıda bahsi geçen üç kitap ve ikonografiyle ilgili bilgi vermeleri dolayısıyla Ölü Deniz Parşömenleri ile İbrani mitleri incelenmiş; elde edilen veriler giriş bölümünde kaydedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise sanat tarihsel süreç göz önüne alınarak yapılan taramalar sonucundaikonografiyi yansıtan sanat yapıtları örneklendirilmiş, bu örneklerin çözümlenmesinde, yapıtların referans aldığı kaynaklarla doğrudan doğruya ilişkilendirilmesine dikkat edilmiştir.Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Hanok'un Kitabı, Ölü Deniz Parşömenleri, İbrani mitleri ve kısmen de Eski Ahit metinlerinde"Düşmüş Meleklerin" isimleri, "insanların kızları" ile olan ilişkileri, bu ilişkiden doğan "devler", "Düşmüş Meleklerin" yeryüzünde neden olduğu sapkınlıklar, Tanrı tarafından lanetlenmeleri, cezalandırılmaları konusunda "Baş Meleklere" verilen görevler ve"Yargı Günü" hakkında bilgilerin yer aldığı; öte yandan Eski Ahit ve daha çok da Yeni Ahit metinlerinde, Mikail ile yeryüzündeki kötülüklerin kaynağı ve "Düşmüş Meleklerin" lideri Lucifer/Şeytan arasında, Cennet'te geçen savaş üzerine odaklanıldığı, çoğu sanat yapıtında ise bu anlatının referans alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Düşmüş Melekler, Batı Sanatı, Eski Ahit, Yeni Ahit, Hanok, Ölü Deniz Parşömenleri, İbrani mitleri, İkonografi, Şeytan, Lucifer, Baş Melek Mikail.

Abstract

The objective of this study is to identify paintings and sculptures based on "Fallen Angels" iconographyin the context of Enoch's Book, Old Testament and the New Testamentas well as to determine the scripture which is mostly referred as the holy text, among the art work samples. For this purpose, three books mentioned above also the Dead Sea Scrolls and the Hebrew myths have been analyzed and the finding sare recorded in the introduction part. In the second part, the art works reflecting the iconography are illustrated and in the analysis of these works, it is noted that they directly associate with the references on "Fallen Angels". According to the results obtained in this study, the Book of Enoch, the Dead Sea Scrolls, the Hebrew myths and some part of the Old Testament texts include information about Fallen Angels' names, their relation with "daughters of men", their offspring "giants", perversion caused by them on earth, their curse by God, duties of Archangels on their punishment and "Judgement Day" while the Old Testament, mostly the New Testament texts, focus on the war in Heaven between Archangel Michael and Lucifer/Satan, "the leader of the "Fallen Angels/root of evil on earth" and most of the art works are found to refer to this version of the iconography.

Keywords: Fallen Angels, Western Art, Old Testament, New Testament, Enoch, Dead Sea Scrolls, Hebrew Myths, Iconography, Devil, Lucifer, Archangel Michael.

1. GİRİŞ

"Düşmüş Melekler"den, dinler tarihinde ilk kez Hanok'un[1] (Enok)Kitabı'nda[2] bahsedilmektedir. Hanok'un vizyonlarını içeren kitap, bir dönem ortadan

*Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, cananbayer@gmail.com

kaybolmuş;[3]ancak1773 yılında,İskoç araştırmacı James Bruce tarafından Habeşistan'da bulunmuştur(Altunay, 2014:8-9). Bununla birlikte Hanok'un Kitabı'nın varlığına dair en eski kanıtlara,Ölü Deniz Parşömenlerinde[4] (Kumran Yazıtları)rastlanmaktadır.

Hanok'un Kitabı'nın Kumran mağaralarının dördüncüsünde bulunan Aramiceyedi sureti, M.Ö. 2. yüzyıl ile Hıristiyanlık öncesi çağların sonlarına tarihlenmektedir ve söz konusu suretlerde, "Düşmüş Meleklerin" liderlerinin isimleri, yeryüzüne inerek kendilerine eş seçmeleri, devlerin doğumu, lanetlenmeleri, Hanok'un"Doğruluğun Cennetine" ulaşması ve astronomi ile ilgili bilgiler yer alır(Vermes, 2005:531-534).

1.1. Hanok'unKitabı:"DüşmüşMelekler" İkonografisi

"Düşmüş Melekler" ikonografisine referans oluşturan ilk kaynak, Peygamber Hanok'un Kitabı'dır. Hanok'un Kitabı, Hanok'un vizyonlarını kapsamakta ve bu durum, Kitabın birinci bölümünde:"*Bunlar Enok'un kutsanma sözleridir… Gözleri (Tanrı tarafından) açılan ve göklerde kutsal bir vizyon gören Enok (hikayesine başladı) ve dedi ki: O görüntüyü bana melekler gösterdi."*(Altunay,2014: 29)sözleriyleifade edilmektedir.

Hanok'un Kitabı'nda kötülüğün doğuşu ya da yeryüzündeki kötülüklerin kaynağı,doğrudan doğruya "Düşmüş Melekler" ile ilişkilendirilmiştir. Kitabın yedincibölümü, "Düşmüş Meleklere" şu sözlerleatıfta bulunur: *"İnsanoğulları çoğalınca, güzel ve alımlı kızları oldu. Melekler[5], göklerin çocukları onları görüp onlara karşı şehvet hissettiler. Birbirlerine dediler ki: 'Gelin, insanların arasından kendimize eşler seçelim ve onlardan çocuklarımız olsun.'Sonra liderleri Semyaza onlara dedi ki:'Bunu gerçekten yapmayı kabul etmeyeceğinizden ve büyük bir günahın cezasını tek başıma çekmek zorunda kalacağımdan korkuyorum.' Onlar da ona dedi ki: 'Yemin edelim. Ne olursa olsun bu plandan vazgeçmeyeceğimize dair karşılıklı (yemin edelim).' Sonra hep birlikte yemin ettiler ve planı uygulayacaklarına söz verdiler. Toplam iki yüz kişi, Yeret'in zamanında Hermon Dağı'nın[6] zirvesine indiler. O dağa Hermon Dağı demişlerdi, çünkü bu iş için birbirlerine yemin etmiş, vazgeçmemek üzere lanet okumuşlardı. Liderlerinin isimleri şöyleydi: Semyaza, Araklba, Rameel, Kokablel, Tamlel, Ramlel, Danel, Ezeqeel, Baraqiyal, Asael, Armarel, Batarel, Ananel, Zaqiel, Samsapeel, Satarel, Turel, Yomyael, Sariel.[7] İki yüz meleğin liderleri bunlardı. Onlarla birlikte olan diğer tüm meleklerle birlikte kendilerine eşler aldılar. Her biri kendilerine bir eş seçti ve onlarla birleşmeye,*

---

[1]Hanok (Enok)'la ilgili olarak Eski Ahit'in "Tekvin" kısmında şu bilgiler yer alır: "V*e Kain karısını bildi ve gebe kalıp Hanok'u doğurdu ve bir şehir bina etti ve şehrin adını oğlunun adına göre Hanok koydu…"* (Tekvin, 4/17), "V*e Hanok altmış beş yaşında Metuşelahın babası oldu ve Metuşelahın babası olduktan sonra, Hanok üç yüz yıl Allah ile yürüdü ve oğullar ve kızlar babası oldu ve Hanok'un bütün günleri üç yüz altmış beş yıl oldu ve Hanok Allah ile yürüdü ve gözden kayboldu; çünkü onu Allah aldı"* (Tekvin, 5/21-24). Yeni Ahit'te de Hanok'un adı, "İbranilere" kısmında şu şekilde geçer: *"İmanla Hanok, ölüm görmemek üzrenaklolundu ve bulunmazdı; çünkü Allah onu nakletmişti; çünkü naklinden evvel Allaha makbul olduğuna şehadet edildi."*(İbranilere, 11/5). İslam'da ise Hanok, İdris peygamberle ilişkilendirilmiştir ve Kur'an-ı Kerim'de, "Meryem" suresinde anılmaktadır. Meryem suresinin, 56. ve 57. ayetlerinde: "*Kitap'ta İdris'i de an. Çünkü o, özü-sözü tam uyuşan bir kişiydi, bir peygamberdi. Onu yüce bir mekâna yükselttik."* denmektedir.

[2] Eski Ahit'in Apokrif (Etimolojik açıdan gizli. Katoliklerde "deuterokanonik" olarak geçmektedir) kitaplarından biri olarak kabul edilen Hanok'un Kitabının, orijinalde Aramice olduğu, ilk bölümlerinin M.Ö. 4. yüzyılda yazılmaya başlandığı, bununla birlikte zaman içinde eklemeler yapılarak değişime uğradığı ve değişim sürecinin de M.Ö.1. yüzyıla kadar tarihlendiği belirtilmektedir. Erhan Altunay (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,*4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s. 7-8.

[3]Kitabın, "Düşmüş Melekler", kötülüğün kaynağı gibi konulardan bahsettiği için Musevi ve Hristiyan din adamları tarafından okunmasının sakıncalı görülmüş olabileceği, bu nedenle ortadan kaybolduğu öne sürülmektedir. Erhan Altunay (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,*4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.8.

[4] Söz konusu parşömenlerin bir bölümü, Muhammed Dhib adında Bedevi bir çoban tarafından 1947'de, Ölü Deniz'in Batı kıyısında, Yahuda Çölü'ndeki "KirbetKumran" harabelerinin bulunduğu yerde, bir mağarada keşfedilmiştir. Yedi parşömen ve irili ufaklı yüzlerce deri parçasının keşfinden sonra, 1951-1956 yılları arasında aynı bölgede yapılan araştırmalar sonucunda, diğer mağaralarda da önemli sayıda yazıt bulunmuştur. Kabaca M.Ö.200-M.S.70 yüzyıllar arasına tarihlendirilen KumranYazıtları'nın, Kumran bölgesinde yaşayan Esseniler ile doğrudan doğruya alakalı olduğu ileri sürülmektedir. GezaVermes (2005). *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları.* Çev.:Nurfer Çelebioğlu, İstanbul: Nokta Kitap, s.26, 37-39.

[5]Kumran Mağaraları 4'ün Aramice metinlerinde, "Melekler" yerine "Gözcüler" olarak geçmektedir.

[6]Armon Dağı olarak da anılır. İsrail'de, Golon Tepeleri bölgesinde yer almaktadır. Ayrıca Armon Dağı ya da Hermon Dağı, İbranice *herem (lanet)* kelimesinden türetilmiştir. Richard Laurance; Robert H. Charles; Rutherford H. Platt (2012). *İdris Peygamber'in İki Kitabı.*Çev.: Oğuz Eser, İstanbul: İdil Yayıncılık, s.40.

[7] Söz konusu melekler şu şekilde de zikredilir: Samyaza, Urakabarameel, Akibeel, Tamiel, Ramuel, Danel, Azkeel, Saraknyal, Asael, Armers, Batraal, Anane, Zavebe, Samsaveel, Ertael, Turel, Yomyael, Azazyel. Erhan Altunay (2014). *Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,*4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.35.

kendilerini onlarla kirletmeye başladılar. Onlara büyüler öğrettiler... Sonra kadınlar hamile kaldı ve boyları 135 metre olan devler[8] *doğurdu. Sonunda insanlar onları besleyemeyecek hale gelene kadar, bu devler insanların ürettiği her şeyi tüketti. Ve devler yemek için insanlara döndü ve onları yediler. Kuşlara, yabani hayvanlara, sürüngenlere, balıklara karşı günah işlemeye ve sonra birbirlerinin vücutlarını yemeye, hatta kanını içmeye başladılar. Ve dünya bu vicdansızlardan şikâyetçi oldu."*(Altunay,2014: 34-35).

Kitabınsekizinci bölümündeinsanlığın mahvolduğu, mahvoldukça da çığlıklarının göklere ulaştığı yazmakta ve bunun sorumlusu olarak da yeryüzüne inen "Düşmüş Melekler"den Azazyel(Azazil) ve Semyaza gösterilmektedir. Azazyel insanlara kılıç, bıçak, kalkan ve zırh yapmayı, Semyaza ise büyü yapmayı öğretmiş; kötülükler artmış, çok sayıda zina işlenmiş ve insanoğlu yoldan çıkmıştır.

Dokuzuncu bölüm ise Baş Meleklerden[9]Mikail, Cebrail, Rafael, Suryal ve Uriel'in göklerden aşağı baktıkları, dünyada dökülen kanı ve işlenen sonsuz kötülükleri gördükleri, bunun üzerine "En Yüceye"/Tanrıya, olan-biteni anlattıkları bölümdür. Aynı bölümde kan ve günahla dolu dünyada, ölülerin ruhlarının ağladığını ve çığlıklarının Cennetin kapılarına kadar ulaştığını, dünyadaki adaletsizliklerden dolayı feryatların dinmek bilmediğini Tanrıya söyleyen Baş Melekler, Tanrı'nın buna neden engel olmadığını sorarlar ve O'ndan yol göstermesini dilerler.

Bunun üzerine onuncu bölümde Tanrı, öncelikle Uriel'i Nuh peygambere gönderir ve der ki: *"Git ona benim adımla de ki: 'Kendini sakla!' Ve ona gelen sonu göster. Çünkü dünya yıkılacak. Tufanın suları tüm dünyaya gelmek üzere ve dünyanın üzerindeki her şeyi yok edecek. Nuh'a bu tufandan nasıl kurtulacağını öğret ki dünyanın gelecekteki tüm nesilleri için tohumu korunabilsin."* Sonra Rafael'i görevlendirir ve şöyle der: *"Azazyel'in elini ayağını bağla ve onu karanlığa koy. Dudael'deki çölde bir yer aç ve onu oraya koy. Üzerine sivri ve sert kayalar koy. Tamamen karanlıkla örtülsün ve sonsuza kadar orada kalsın. Yüzünü de kapat ki ışığı göremesin. Büyük yargı gününde Azazyel ateşe atılacak… Azazyel'in öğrettikleri yüzünden tüm dünya kirlendi. O yüzden tüm günahı ona yükle. "*Cebrail'e: *"Gayri meşruluğun, yozlaşmışlığın, ahlaksızlığın ürünü olan çocukların karşısına çık ve oGözcülerin çocuklarını insanların arasından çıkar. Onları oradan çıkar ve birbirlerine düşür ki birbirlerini yok etsinler. Çünkü fazla günleri kalmadı..."*der.Mikail'e ise Semyaza'yave onunla birlikte olanlara, *"pisliklerini bulaştırmak için kendilerini kadınlarla birleştirenlere"*, suçlarını bildirme görevini verir. Suçlarının cezası olarak Mikail, tüm oğulları birbirlerini katlettiğinde, sevdiklerinin yok olduğunu gördüklerinde, neticesi sonsuza kadar sürecek olan yargı gününde sonları gelene kadar, yetmiş nesil boyunca onları alçak yerlere zincirleyecektir. O günler geldiğinde ise işkenceyle ateş çukuruna gönderilecek ve sonsuza dek hapsedileceklerdir. Tüm nesillerin sonuna kadar birlikte yakılıp yok edileceklerdir.

Kitabın on ikinci bölümü Tanrı'nın Hanok'a, "Düşmüş Meleklerin/Gözcülerin" affedilmeyeceğini, sonsuz cezaya çarptırılacaklarını ve bunu meleklere bildirmesini emrettiği şu sözlerle başlar: "*Git o yüce Cenneti ve sonsuz kutsal mekânlarını terk eden, kendilerini kadınlarla kirleten, insanoğullarının yaptığını yapan, onları kendilerine eş olarak alıp dünyada büyük bir yozlaşma yaratan Gözcülere de ki dünyada asla huzur bulmayacaklar. Günahları affedilmeyecek, çocuklarından da mutluluk bulmayacaklar. Sevdiklerinin katledilişini görecek, oğullarının yok edilişinin yasını tutacaklar ve sonsuza kadar yalvaracaklar ama onlara merhamet ve huzur gösterilmeyecek."*(Altunay,2014: 41). Bunun üzerine Hanok, Tanrı'nın buyruğuna uyarak öncelikle Azazyel'e, Tanrı tarafından cezalandırıldığını ve hiçbir zaman huzur bulamayacağını, affedilmeyeceğini bildirir; sonra "Gözcülerin" yanına gider. Onları korku içinde titrerken bulur. İşledikleri günahlardan ötürü

---

[8] Yunanca metinde bu bölüme şu şekilde bir ilave bulunmaktadır: *"Ve onlar (kadınlar) , onlara (Gözcülere) üç ırk doğurdu. İlki büyük devler. Devler, Nefilimi (bazıları 'çok sayıda' der) doğurdu. Nefilim, Elioud'u (bazıları 'çok sayıda' der) doğurdu. Ve büyüklüklerine göre güçleri artarak var oldular."*Richard Laurance; Robert H. Charles; Rutherford H. Platt (2012). *İdris Peygamber'in İki Kitabı.*Çev.: Oğuz Eser, İstanbul: İdil Yayıncılık, s.42.

[9]Baş Melekler, Hanok'un Kitabı'nda şöyle geçmektedir: Haykırışları ve korkuyu yöneten *Uriel*, İnsanların ruhlarını yöneten *Rafael*, Dünyada ve diğer parlayan yıldızlarda ceza veren *Raguel*, insanlığın erdemlerini ve ulusları yöneten *Mikail*, günaha sapan insanoğullarının ruhlarını yöneten *Sarakiel*, Cenneti, Ikisat'ı (bir grup melek olarak bilinen Seraphim) ve Kerubileri yöneten *Cebrail* ve başkaldıranları yöneten *Remiel*. Erhan Altunay (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz*,4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.52.

göğe bakıp Tanrı'yla konuşamadıkları için Hanok'tan aracı olmasını ve affedilip huzura ermek için duacı olduklarını Tanrıya iletmesini isterler; ancak Hanok "Gözcülere", vizyonunda Tanrı'nın bu dileği kabul etmediğinin gösterildiğini, asla Cennete kabul edilmeyeceklerini, dünya var olduğu sürece zincirlenmelerine karar verildiğini, bunun da ötesinde çocuklarının yok oluşunu göreceklerini söyler.

Kitabın on beşinci ve on altıncıbölümlerinde, "Düşmüş Meleklerin/Gözcülerin" insanlardan olma çocukları/devlerden de bahsedilmektedir. Buna göre devlerin mekânı dünya olacak, onlara kötü ruhlar denecek, insanlar ve "Gözcüler"den doğdukları için bedenleri kötü ruhlara hizmet edecektir. Devlerin ruhları dünyaya zulüm, yozlaşma, savaş ve bela getirecek,bu ruhlar özellikle kadınlara eziyet edecektir; çünkü kadınlardan olmadırlar. Öldüklerinde ruhları bedenlerini terk edecek, yargı gününde ise "Gözcülerle" birlikte büyük bir hezimete uğrayacaklardır(Altunay,2014: 47-48).

"Gözcülerin", yargı gününe kadar kalacakları yer de Hanok'un Kitabında tasvir edilmektedir. Kitabın yirmi birinci bölümünde,Dünya ve Şeol'e[10]yaptığı yolculukta Hanok, baş meleklerden Uriel'le birliktedir ve Uriel,"Gözcülerin" yargı gününe kadar nerede tutulacaklarını ona gösterir. Hanok, gördükleri karşısında dehşete kapılır ve şunları söyler: *"…korkunç bir yere vardım. Büyük bir ateş yanıyordu ve ortasında büyük bir çukur vardı. Alçalan büyük ateş sütunlarıyla doluydu. Ne boyunu görebiliyordum ne de büyüklüğünü… Dedim ki: 'Ne korkunç bir yer burası ve bakması ne kadar korkunç!' Yanımda olan yüce melek Uriel cevap verdi:'Enok neden bu kadar korku ve panik içindesin?' Dedim ki: 'Bu korkunç yerden ve bu acı verici görünüşten dolayı.' Dedi ki: 'Burası meleklerin hapishanesidir. Sonsuza kadar burada hapsedilecekler.'"* (Altunay,2014: 53-54).

Kitabın,insanoğlunun hikâyesinin anlatıldığı elli üçüncübölümünde ise yargı günüyle ilgili olarak ateş içinde yanan derin bir vadiden söz edilir. Burada ağırlığı ölçülemeyen demir zincirlerin yapıldığını gören Hanok, barış meleğine bu zincirlerin kimin için hazırlandığını sorar ve şu yanıtı alır: *"Bunlar Azazil'in[11] topluluğu için hazırlanıyor, onları hapsedip Cehennem çukuruna bağlamak için. Ve Ruhların Tanrısının emrettiği gibi, çeneleri sert taşlarla kaplanacak. Mikail, Cebrail, İsrafil ve Fanuel, o büyük günde onları alıp yanan ateşe atacak ki Ruhların Tanrısı onların adaletsizliklerinin, Şeytan'a hizmet etmelerinin ve dünyadakileri yoldan çıkarmalarının öcünü alabilsin."*(Altunay,2014: 83).

"Düşmüş Meleklerin" yargılanması ile ilgili bilgiler, Kitabın altmış yedinci bölümünde Mikail, Rafael ve Rakael'in birbirleriyle konuşmalarında da geçer.Yargı gününde Mikail, Rafael'e şunları söyler: *"Meleklerin yargılanmasının şiddetinden dolayı ruhun gücü beni sersemletiyor, titretiyor. Onları eriten bu şiddetli yargılamaya kim dayanabilir? Liderleri yüzünden onlara uygulanan bu yargılama karşısında kimin kalbi yumuşamaz, kimin içi titremez?"*Yargı devam ederken Rafael, Rakael'e şöyle der: *"Tanrı'nın gözü önünde olamayacaklar. Ruhların Tanrısı onlara kızdı, çünkü onlar Tanrı kendileriymiş gibi davranıyorlar. O yüzden gizli bir yargı ebediyen buldu onları.Ne melekler ne de insanlar gidip onlara eşlik eder, onlar bu yargılamaya ebediyen, tek başlarına maruz kaldılar."*(Altunay,2014: 101).

Kitabın altmış sekizinci bölümünde ise "Düşmüş Meleklerin" liderleri, isimleriyle ve işledikleri günahlarla birlikte ayrıntılı olarak verilir. Yekun, kutsal meleklerin tüm çocuklarını saptırmış, onları dünyaya getirip kadınlarla yoldan çıkarmıştır. Kesabel, meleklerin kutsal oğullarına şeytani kılavuzluk yapmış, yoldan çıkarmış, vücutlarını kadınlarla kirletmeye sevk etmiştir. Gadreel, insanlara tüm ölümcül darbelerini, savaş zırhlarını, kılıçlarını ve diğer öldürücü silahları göstermiştir. Penemuel, insanoğluna acıyı, tatlıyı, meleklerin bilgeliklerinin tüm sırlarını, mürekkep ve kâğıtla yazmayı öğretmiştir.[12]Kasdeya, insanlara kirli ruhların ve

---

[10]Şeol (Scheol): Musevi inanışına göre bir tür Cehennem. "Batmış olan", "Gömülü olan" anlamındadır; ayrıca Dünyanın dibi anlamına da gelir.Erhan Altunay (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,*4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.172.

[11]Azazyel olarak da tabir edilir.

[12] Mürekkep ve kâğıtla yazmayı öğrenmek, yani bilgiyi kaydetmek eski öğretilerde tasvip edilmeyen bir durumdur. Ezoterik gelenek genellikle sözlü olarak tartışılmıştır. Bu geleneğe göre insanoğlunun bildikleri nedeniyle saflığını yitirdiğine ve tükendiğine inanılmaktadır. Erhan Altunay (2014). *Peygamber Enok'un Kitabı*, *Önsöz*, 4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.102-103.

şeytani varlıkların tüm kötü etkilerini, düşük olması için rahimdeki embriyonun nasıl öldürüleceğini, yılan ısırıklarıyla ruha zarar vermeyi ve yılanın oğlu Taba'et ile öğlen vakti meydana getirilen yıkıcı etkileri göstermiştir (Altunay, 2014:102-103).

"Düşmüş Meleklerin" liderlerinin isimleri, yeryüzüne inerek kendilerine eş seçmeleri, seçtikleri eşlerden doğan devler, devlerin lanetlenmeleri, Ölü Deniz Parşömenlerinin"Hanok'un Kitabı" ile "Devler Kitabında" da yer alır. Kumran mağaralarının dördüncüsünde bulunan "Hanok'un Kitabına" ait ilk parçada, günahkâr meleklerin liderlerinin Aramice isimleri şöyle geçer: *"…Bunlar onların önderlerinin isimleridir. Shemihazah onların başıydı; Arataqoph ikincisi, Ramtael üçüncüsü, Kokhabel dördüncüsü, …el beşincisi,Ramael altıncısı, Daniel yedincisi, Ziqiel sekizincisi, Baraqel dokuzuncusu, Asael onuncusu, Hermoni on birincisi, Matarel on ikincisi, Ananel on üçüncüsü, Stawel on dördüncüsü, Shamshiel on beşincisi, Shahriel on altıncısı, Tummiel on yedincisi, Turiel on sekizincisi, Yomiel on dokuzuncusu, Yehaddiel yirmincisi."*(Vermes, 2005: 532). Devamında,liderlerin kendilerine eşler seçtiği, onların yanına gitmeye başladıkları,büyücülük ve sihirbazlık öğrettikleri, onlarla kendilerini kirlettikleri, eşlerinin hamile kalıp devleri doğurdukları kaydedilmekte; günahkâr meleklerin Tanrı'nın gazabına uğrayacağı hakkında bilgiler yer almaktadır. Kitapta Hanok, yukarıda adı geçen melekler ile onlara yandaşlık eden diğer günahkâr meleklerin başına, hayatları boyunca yapacakları kötülüklerden daha büyük bir kötülüğün geleceğini bildirmektedir. Hanok'un vizyonlarına göre kötüler için bir tuzak vardır, bu bir hapistir ve yargılanacakları güne kadar burada varlıklarını sürdüreceklerdir.

Devler Kitabı ise: *"… Ruhumuzun ölümü hakkında"* sözleriyle başlar(Vermes, 2005: 535).Kitapta kötü olanın lanetinden bahsedilir; ancak asıl detaylandırılan, devlerden ikisinin gördüğü rüyadır. Buna göre devler uyanır uyanmaz babaları Shemihazah'ın yanına giderler. Devlerden biri (Nefilim), rüyasında bir mucizenin gerçekleştiğini söyler. Tüm ağaç türlerinin olduğu bir bahçe gördüğünü, bahçıvanların bahçedeki her ağacı suladığını, ağaçların diplerinden köklerin çıktığını, her bir ağacın üç filiz verdiğini ve tüm bu olanları izlerken gökyüzünden "ateş dillerinin" indiğini, her yerin suyla kaplandığını (Nuh Tufanı), yangın çıktığını ve yangının meyve bahçesindeki tüm ağaçları sardığını, yangının tek bir ağaca ve topraktaki filizlerine (Nuh ve soyu) dokunmadığını söyler. Nefilimi dinleyen diğer devler, bu rüyayı yorumlayamazlar. Sonra kardeşi diğer dev (Ohiyah) rüyasını anlatmaya başlar. "Göklerin Hükümdarı" yeryüzüne inmiş, tahtlar kurulmuş, "Yüce Olan" oraya oturmuştur. Yüzlercesi, binlercesi ona hizmet etmektedir; kitaplar açılmış, yargı okunmuştur. O, tüm canlılara, bedene, tüm yöneticilere hükmetmektedir. Rüyasının burada bittiğini söyleyen devin karşısında diğer devler dehşete kapılırlar. Hanok'a gitmek gerektiğini ve rüyaları ona yorumlatmadan rahata ermelerinin mümkün olamayacağını söylerler.Rüyaların yorumu ise, Hanok'un Kitabı'nın altıncı bölümündeki şu sözlerde gizlidir:*"Ağaçların nasıl kendilerini yapraklarla kapladığına, meyve ürettiğine bakın. Sonsuz Olan'ın her şeyi bu şekilde sizin için yaptığını anlayın… Tanrı nasıl emretmişse, her şey o şekilde meydana gelir. Sular ve ırmaklar da kendiişlerini onun emri dışına çıkmadan yapar. Ama siz sabırla beklemediniz ve Tanrı'nın emirlerine uymadınız. Emirleri çiğnediniz, günaha girdiniz ve pis ağızlarınızla onun yüceliğine iftirada bulundunuz. Siz katı kalpliler, siz huzur bulmayacaksınız! Günlerinizden alabildiğine nefret edeceksiniz. Ömrünüzün yılları hızla geçiverecek. Mahvedilme zamanınız sonsuz bir nefretle güçlenecek, huzur bulmayacaksınız. O günlerde adlarınız tüm adil olanlar için sonsuz bir iğrenti olacak. Tüm lanet okuyanlar sizin adınızla lanet okuyacaklar. Tüm suçlular, günahkârlar size lanet edecek. Ama seçilmişler için ışık, sevinç ve huzur olacak. Dünya onlara kalacak. Ama sizin için suçlular, kurtuluş olamayacak. Hepinizi bir lanet saracak…."* (Schodde, 2014: 32-33).

Devler Kitabı'nda geçenlanetlenen devler bahsi, Eski Ahit'te ve İbrani mitlerinde de yer alır. Devlerden, çoğu yerde "Tanrı'nın Oğulları ve İnsanların Kızlarından" olma yaratıklar olarak söz edilir. "Düşmüş Melekler" ise Eski Ahit'te ve söz konusu mitlerde "Tanrı'nın Oğulları" olarak anılırlar ve Hanok'un Kitabı'nda anlatıldığı gibi "İnsanların Kızları" ile beraber olup yoldan çıktıkları için sonsuz cezaya çarptırılırlar.

1.2.Eski Ahitve İbrani Mitlerinde "Tanrı'nın Oğulları-İnsanların Kızları"

"Tanrı'nın Oğulları ve İnsanların Kızlarıyla" ilgili olarakEski Ahit'in Tekvin Bölümü'nde: *"… Toprağın yüzü üzerinde adamlar*[13] *çoğalmaya başladı ve onların kızları doğduğu zaman Allah oğulları, adam kızlarının güzel olduklarını gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar… Allah oğulları, insan kızlarına vardıkları ve bu kızlar onlara çocuk doğurdukları zaman, o günlerde, hem de ondan sonra yeryüzünde Nefilim vardı, bunlar eski zamandan zorbalar, şöhretli adamlardı."*sözleri yer almaktadır(Tekvin, 6/1-4).

"Tanrı'nın Oğulları ve İnsanların Kızlarına"ilişkin detay veren diğer kaynaklardan Jubilees[14] ve Tanhuma Buber'e[15]göreise Tanrı'nın oğullarının, insanlara doğruluğu ve adaleti öğretmek için gönderildikleri, üç yüz yıl boyunca Kain'in oğlu Hanok'a, Cennetin ve dünyanın tüm sırlarını öğrettikleri; ancak daha sonra ölümlü kadınlarla şehvetli isteklerini gerçekleştirip birer günahkâr oldukları, soylarının yeryüzünden yok edilmesinden önce bakireler, evli kadınlar, erkekler ve hayvanlarla birlikte olarak kendilerini eğlendirdikleri belirtilmektedir (Jubilees, IV/15, 22; TanhumaBuber Gen/24).

Yalqut[16]Genesis ve Bereshit Rabbati'de[17] ise "Düşmüş Melekler"in liderlerinden Samhazai ve Azael'in (Azazil) Tanrı'nın yanına giderek O'na yeryüzünde bir süre de olsa yaşamak için yalvardıkları, bunun üzerine Tanrı'nın –başlangıçta kabul etmese de- onlara izin verdiği, ancak yeryüzüne iner inmez "Tanrı'nın Oğullarının", Havva'nın kızları ile (insanların kızları) birlikte olmaktan sakınmadıkları, Samhazai'nin Hiva ve Hiya adında iki erkek çocuğu olduğu, birer dev olan bu varlıkların her birinin günde bin deve, bin at ve bin tane de öküz yiyerek açlıklarını giderdiği; Azael'in ise erkekleri kadınlar karşısında çaresiz bırakarak baştan çıkartan kadınlara özgü süs malzemeleri icat ettiği, tüm bunlara şahit olan Tanrı'nın "yukarıdaki" suları serbest bırakacağı ve bu şekilde de tüm insan ve hayvanları öldüreceğini söyleyerek onları uyardığı, iki oğlunu düşünen Samhazai'nin, Tanrı'ya yalvararak onu bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştığı kaydedilmiştir.

Yine aynı kaynaklarda Hiva'nın aynı gece rüyasında gökyüzünde, üzerine bir efsane yazılı olan tepesi düz bir devasa kaya gördüğü, kayanın üzerinde yazılı olan efsanenin yalnızca dört harfi kalacak şekilde bir melek tarafından kazındığı; Hiya'nın ise aynı gece düşünde meyvelerle dolu bir bahçe gördüğü, ancak birkaç meleğin gelerek üç dallı tek bir ağaç kalana kadar tüm ağaçları kesip yerle bir ettiği, Hiva ve Hiya'nın gördükleri düşleri babaları Samhazai'ye anlattıkları ve O'nun da Hiya'ya: *"Senin rüyanın anlamı şudur: Tanrı'nın göndereceği tufan, Nuh ve üç oğlu dışında bütün insanlığı yok edecek"* dediği bildirilmektedir(Yalqut Genesis/44; BereshitRabbati/29-30).

Söz konusu kaynaklarda Samhazai'nin tövbe ettiği ve Güneye, Cennet ile yeryüzü arasındaki bir bölgeye gittiği, ayakları yukarıda, başı aşağıda olmak üzere günümüzde Yunanlılar'ın Orion adını verdiği kuyruklu yıldızı oluşturduğu; Azael'in ise Samhazai gibi

---

[13]Adem'in soyundan bahsedilmektedir.

[14]Jubilees Kitabı: Muhtemelen M.S. 2. yüzyılda bir Yahudi tarafından midraş (Kutsal Kitap ayetlerini ele alan Rabbinikliteratürün temel kaynaklarından biri) tarzında yazılmıştır. İbranice orijinali kayıp olan kitabın günümüze ulaşan en iyi versiyonu ise Etyopya dilindedir. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.41.

[15]Tanhuma: Talmudcu bilgelerden Rabbi Tanhuma bar Abba'nın özdeyişlerine ve söylevlerine dayanan Pentateuch (Eski Ahit-Tanakh'ın en kutsal ilk beş kitabı) üzerine bir mişnadır (Rabbinik yasaların ilk metni). Tanhuma, M.S. 4. yüzyılda Filistin'de yaşamıştır. Tanhuma Buber ise, bir Midraş Tanhuma'dır. Solomon Buber tarafından basıma hazırlanmış ve 1885'te Vilna'da basılmıştır. Robert Graves ve Raphael Patai (2013).*İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.45-46.

[16]Yalqut: Bir dizi midraş koleksiyonunun ilk kelimesi. Yalqut veya Yalkut, İbranice "derleme" anlamına gelmektedir ve ardından gelen isimler, derleyenin adına gönderme yapar. Yalqut kelimesinden sonra bir isim gelmiyorsa bu doğrudan Yalqut Shimoni'ye bir göndermedir. Yalqut Shimoni, 13. Yüzyılın ilk yarısında, Frankfurtlu R. Shimeon Hadarshan tarafından oluşturulmuş son derece önemli bir derlemedir. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.47-48.

[17]Bereshit Rabbati: Tekvin kitabı üzerine bir midraş.Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.35.

tövbe etmediği, aksine kadınlara, erkekleri baştan çıkaran süsler ve çok renkli kaftanlar vermeye devam ettiği kaydedilmektedir[18] (Graves ve Patai, 2013: 150).

Bazı kaynaklarda ise "Tanrı'nın Oğullarının" iyi niyetlerle yeryüzüne indikleri; ancak insanın kızları tarafından aldatıldıkları, bu yüzden de melek olma özelliklerini yitirdikleri ifade edilir. Buna göre Clementine Homilies'te[19]bazı meleklerin Tanrı'nın huzuruna çıktıkları, insanın cezalandırılıp cezalandırılmayacağından emin olunmasını sağlayacak kesin kanıtlar toplamak amacıyla yeryüzüne inmek için O'ndan izin istedikleri, Tanrı'nın bu isteği kabul etmesiyle birlikte de meleklerin kendilerini erguvan renkli taşlara, altın ve değerli mücevherlere çevirdiği ve çok geçmeden de açgözlü insanlar tarafından çalındıkları, insanlığa doğruluğu öğretmeyi umarak insan suretine girdiklerinde ise insanların kızları tarafından baştan çıkartılıp kendilerini yeryüzüne bağlanmış buldukları ve bir daha da ruhanî suretlerine geri dönemedikleri kaydedilir. Yine aynı kaynakta bu defa "Düşenler" olarak geçen meleklere Tanrı'nın et yemeyi yasakladığı, bununla birlikte yemeleri için üzerlerine kudret helvası yağdırdığı, öte yandan "Düşenlerin", kudret helvalarını yemeyip etleri için hayvanları kesmeye ve et yemeye devam ettikleri, hatta insan etiyle akşam yemeklerini süsleyerek gökyüzünü kötü kokulu bulutlarla kapladıkları ve bunu öğrenen Tanrı'nın yeryüzünü temizlemeye karar verdiği aktarılır (Clementine Homilies vii, 11-17/142-145).

Zohar[20]Tekvin'de ise "Düşmüş Meleklerin" liderleri ile ilgili, daha önce herhangibir kaynakta geçmeyen bir bilgiye yer verilmektedir. Buna göre Samhazai ile Azael, Musevi mitolojisinde adı geçen Mahlat'ın kızı Naama ve bir zamanlar Adem'in eşi olduğu ileri sürülen Lilith adlarındaki iki iblis kadın tarafından yoldan çıkarılmışlardır (Zohar Tekvin/37a, 55a). Tüm bunların yaşandığı günlerde namuslu kalmayı seçen Istahar adındaki bir bakire ise, bazı meleklerin yeryüzüne bağlanıp kalmalarına sebep olur. Tanrı'nın oğulları, şehvetli isteklerini onunla yaşamak istediklerini söylerler. Istahar ise eğer kanatlarını ona verirlerse, isteklerini yerine getireceğini dile getirir. Bu isteği kabul edilir edilmez de kanatları kullanarak Cennet'e, "Tanrı'nın tahtındaki Tapınağa" uçar ve kanatlarını kaybeden melekler de yeryüzüne "düşerek" oraya bağlanıp kalırlar (Liqqute Midrashim[21]/155).

Yukarıda "Düşen" meleklerle ilgili pek çok detayın verildiği Eski Ahit dışındaki kaynaklarda, meleklerin "Tanrı'nın Oğulları"adını almalarıyla ilgili de bilgiler yer almaktadır.Örneğin Zohar Tekvin'de, söz konusu meleklerin atalarının –Kain'in babası olan Samael'in- Tanrı tarafından kutsal bir ışıkla yaratıldığı, bu ışığın da onun soyundan gelenlerin yüzüne vurduğu, dolayısıyla da "Tanrı'nın Oğulları" adını aldıkları belirtilmektedir.Aynı kaynakta, "İnsanların Kızları"nın Şit'in çocukları olduğu söylenir. Şit'in babasının bir melek değil de Âdem olması dolayısıyla yüzleri ölümlülere benzetilir (Zohar Tekvin/37a).

Bazı kaynaklar ise "Tanrı'nın Oğullarının" Şit'in soyundan gelen dindar varlıklar olduğunu, "İnsanların Kızlarının" ise Kain'in soyundan gelen günahkarlar olduğunu ileri sürer. Buna göre Habil, çocuk sahibi olmadan ölür ve insanoğlu iki kabileye ayrılır. Hanok dışındaki Kenanlılar'ın hepsi birer günahkârdır; öte yandan Şit'in soyundan gelenler erdem sahibidirler. Şit kavminden olanlar, atalarına benzedikleri için olağanüstü uzundurlar; Cennet Kapısına bu

[18]Kefaret Günü'nde(Yahudiler için yılın en kutsal ve dini ağırlığa sahip günü. Günün ana temaları kefaret ve tövbedir. Museviler, genel olarak bu günü 25 saatlik bir oruç ve yoğun olarak dualarla sinagogda geçirirler.)İsraillilerin günahlarının geleneksel günah keçisi üzerine konup Azazel ya da bazılarının dediği gibi Azael uçurumuna fırlatılmasının nedeni budur.

[19] Suriye'de, M.S. 3. Yüzyıl başlarında yazılan Hıristiyan risalesi. Robert Graves ve RaphaelPatai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.35.

[20]Zohar: İhtişamlı ışık ya da nur anlamına gelir. Zohar Tekvin, Kabalacıların kutsal kitabı olarak kabul edilmektedir. 13. Yüzyıl'da İspanya'da, Kabalacı Moses de Leon tarafından Aramice olarak yazılmıştır. Kitabın, ünlü mişna eğitmeni Simeon ben Yohai'ye de ait olduğu ileri sürülmektedir. Zohar Tekvini, Kutsal Kitabı'ın tefsiridir. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.48.

[21]Otuz bir midraşfragmanının bir koleksiyonu. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.39.

denli yakın yaşadıkları için de "Tanrı'nın Oğulları" unvanını almışlardır (PRE[22],bl/21,22; GenesisRabba[23]/222; Adambuch[24]/75,81-86; Adamschriften[25]/37; Schatzhöhle[26]/10).

Şit soyundan gelenlerin büyük bir bölümü evlenmeme andı içmişlerdir; Kenanlılar ise sefahat düşkünü olmuşlar ve her biri en az iki kadınla evlenmişlerdir. Kenanlılar'ın kadınları, zaman içinde evlenmeme yemini eden Şitlileri de baştan çıkarmış ve Şitliler, Tanrı'nın kanunlarını tamamen unutmuşlardır (PRE.[27]bl/22)Tüm bunlar, "Tanrı'nın Oğullarının" işledikleri günahlardan ötürü Mikail ve İsrafil'in eliyle Tanrı tarafından cezalandırılmalarına neden olmuş; liderleri Azael, el ve ayaklarından bağlanarak Dudael Mağarası'na konmuş, üzerine sivri uçlu kayalar atılarak buraya hapsedilmiş, Samhazai ve yandaşları ise yetmiş nesil boyunca yaşamlarını geçirecekleri diğer karanlık mağaralara zincirlenmişlerdir(Graves ve Patai, 2013: 153).

Yukarıda aktarılanlarda, "Tanrı'nın Oğulları" konusunun, Hanok'un Kitabı ve İbrani mitlerinde kapsamlı bir biçimde yer aldığı; öte yandan söz konusu kaynaklarda, doğrudan doğruya Lucifer ya da Şeytan'ın bahsinin geçmediği görülür. Dünyadaki kötülüklerin kaynağı Lucifer ve Cennet'teki savaşından bahseden, Eski Ahit ve Yeni Ahit metinleridir ki Batı sanatındaki "Düşmüş Melekler" ikonografisi de daha ziyadebu bağlamıyla ele alınır.

1.3. Eski Ahit ile Yeni Ahit Metinlerinde Lucifer[28] ve "Düşmüş Melekler"

Eski Ahit'te geçen: *"Ey parlak yıldız, seherin oğlu, göklerden nasıl düştün! Sen ki milletleri devirdin, nasıl yere yıkıldın!"*sözleri, Tanrı tarafından bütün halkların koruyucusu olarak görevlendirilen, başlangıçta itaatkâr bir tutum sergileyen; ancak bir süre sonra kendini üstün görmeye başlayan Lucifer içindir (İşaya, 14/12).

Lucifer'in:*"Göklere çıkacağım, tahtımı Allah'ın yıldızları üzerine yükselteceğim ve şimalin sonlarında, cemaat dağında[29]oturacağım. Bulutların yüksek yerleri üzerine çıkacağım, kendimi yüce Allah gibi edeceğim."*(İşaya,14/13-14) sözleri iseönce Aden Bahçesi'nden kovulmasına,yeryüzüne düşmesine ve oradan da Şeol'e[30] indirilmesine sebep olmuştur. Yere düşerken bir yıldırımı andıran Lucifer, sonunda bir kül yığınına dönmüş ve Ölüler Diyarı'ndaki, Ölüm Çukuru'nun dibindeki ruhu, bir yandan öbür yana, biteviye sallanıp durmuştur (Graves ve Patai, 2013: 93).

Eski Ahit'te, Hezekiel'in öngörülerinde ise Lucifer isim olarakanılmaz; ancak Sur kralına yapılan kehanette, Lucifer'den bahsedildiği, Cennetten kovulduğu ve yeryüzüne atıldığı açıktır: *"Rab Yehova şöyle diyor: Kemalin mührü, hikmetle dolu, güzellikte tam olan sendin. Sen Adende, Allah'ın bahçesinde idin, sarı yakut, kırmızı akik ve beyaz akik, gök zümrüt akik, yeşim, safir, kızıl yakut, zümrüt taşları ile bütün değerli taşlarla ve altınla kaplanmıştın… Sen mesh edilmiş gölge salan kerubi idin ve seni ben diktim. Allahın mukaddes dağı üzerinde idin; ateşten taşlar arasında gezdin. Sende kötülük olduğu bulununcaya kadar yaratıldığın günden beri yollarında kâmildin. Ticaretinin çokluğundan ötürü senin içini zorbalıkla doldurdular ve suç işledin ve seni murdar şey gibi Allahın*

---

[22]Pirqe Rabbi Eliezer. En eski İsrail tarihi, yaratılış ve Tanrı üzerine bir midraş. 8. Yüzyıl ya da 9. Yüzyıl başlarında Filistin'de yazılmıştır. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.43.

[23] Tekvin kitabı üzerine, 5. Yüzyılda Filistin'de düzenlenmiş bir midraş. Robert Graves veRaphaelPatai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.37.

[24]Âdem Kitabı. 6. Yüzyıla tarihlenen ve apocrypha olarak nitelendirilen Etyopya metni.Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.33.

[25]Ermenice Âdem Kitabı metni. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.32.

[26]Hazineler Mağarası. Âdem ve Havva üzerine Hıristiyan görüşüyle bir yaklaşım. M.S. 6. Yüzyılda Süryanice yazılmış. Robert Graves veRaphaelPatai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.44.

[27]Pirqe Rabbi Elieezer. En eski İsrail Tarihi, yaratılış ve Tanrı üzerine bir midraş. Robert Graves ve Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.43.

[28]Lucifer, Latince'de "Sabah Yıldızı" anlamına gelir. İşaya 14. Bap'ta, "Parlak yıldız, Seherin oğlu" olarak geçer. Eski Ahit'te Şeytanı kastederken kullanılan Lucifer, "Düşmüş Meleklerin" lideridir. JCJ Metford (1983). *Dictionary of Christian Loreand Legend*,London: Thamesa nd Hudson, s.164.

[29] Kuzey Dağı, Safon ya da Akra Dağı olarak bilinir ve "Tanrı'nın Dağı" olarak geçer. Robert Graves veRaphaelPatai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı. Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları, s.96.

[30]Şeol (Scheol): Musevi inanışına göre bir tür Cehennem. "Batmış olan", "Gömülü olan" anlamındadır; ayrıca Dünyanın dibi anlamına da gelir.Erhan Altunay (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,* 4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları, s.172.

dağından attım… seni yere çaldım… senin içinden ateş çıkardım; seni o yiyip bitirdi ve bütün seni görenlerin gözü önünde seni yer yüzünde kül ettim."(Hezekiel, 28/12-18).

Yeni Ahit'te ise Lucifer, "Şeytan" ile özdeşleştirilmiştir. Düşüşü, Eski Ahit'te hem İşaya hem de Hezekiel'de anlatılanlarla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Eski Ahit'te, Lucifer ve isyankâr meleklerin birlikte hareket ederek Tanrı'ya karşı geldikleri ve savaş ilan ettikleri, Tanrı'nın kutsanmış melekleri ile savaştıkları ve savaşı kaybederek yeryüzüne düştükleri yer almaz. Baş Meleklerden Mikail ile Şeytan ve önderliğini yaptığı orduları arasında Cennette geçen savaştan söz eden, Yeni Ahit metinleridir.

Yeni Ahit metinlerinden Petrus'un İkinci Mektubu'nda, isyankâr meleklerin günah işledikleri için Tanrı tarafından esirgenmedikleri, Cehenneme atıldıkları ve Cehennemin *"karanlık zincirlerine teslim edildikleri"* kaydedilir (II. Petrus, 2/4). Yahuda'nın Mektubu'nda da bu konuyla ilgi olarak Tanrı'nın: "*Ve kendilerinin reisliğini hıfzetmemiş, fakat kendi meskenlerini terk etmiş olan melekleri, büyük günün hükmü için ebedi bağlarla karanlık altında sakladı"* sözleri geçer (Yahuda, 1/5).

Vahiy'de ise Mikail ile ejder olarak anılan Şeytan arasındaki savaş tasvir edilir.Savaş Cennet'te geçer, Mikail galip gelir ve Şeytan ileisyankâr melekleri Cennet'ten kovar/atar. Mikail ile Şeytan arasında geçen bu savaş Vahiy'de şu sözlerle anlatılır: *"Ve gökte cenk oldu. Mikael ve kendi melekleri, ejderle cenk etmek için çıktılar ve ejder ve kendi melekleri cenk ettiler ve galip olmadılar ve gökte artık onların yeri bulunmadı ve İblis ve Şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan, yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisi ile beraber atıldılar."*(Vahiy, 12/7-9).Cennet'te Şeytan ve orduları ile savaşan meleklerin zaferi ise şu sözlerle kutlanır: *"Allahımızın kurtarışı ve kuvveti ve melekûtu*[31] *ve mesihinin hâkimiyeti şimdi oldu; çünkü kardeşlerimizin ithamcısı, onları Allahımızın önünde gündüz ve gece itham eden, aşağı atıldı. Ve onlar kuzunun kanı sebebiyle ve onların şehadetinin sebebiyle onu yendiler ve ölüme kadar canlarını sevmediler. Bunun için ey gökler ve onlarda oturanlar mesrur (sevinçli) olun."* (Vahiy, 12/10-12).

2. BATI SANATINDA"DÜŞMÜŞ MELEKLER"İKONOGRAFİSİ:
Hanok'un Kitabı, Eski Ahit ve Yeni Ahit Bağlamında

Hanok'un Kitabı, Batı sanatı tarihinde çoğunlukla"Düşmüş Meleklerin", "İnsanların Kızları" ile olan ilişkilerini betimlemede kaynak olmuştur. Örneğin kitabın yedinci bölümünde kaydedildiği üzere, "Tanrı'nın Oğulları" olarak da adlandırılan "Düşmüş Meleklerin", "İnsanların Kızlarını" görüp onlara şehvet hissetmeleri ve yeryüzüne inerek onları kendilerine eş seçmeleri, İngiliz ressam Maurice Greiffenhagen'in yapıtında (Resim 2), ayrıca 20. yüzyılın Amerikalı heykeltıraşlarından Daniel C. French'in duygu yüklü heykel çalışmasında (Resim 3)ifade bulur. Söz konusu yapıtlarda "Tanrı'nın Oğulları", ilahî niteliklerini henüz yitirmemiş melekler olarak tasvir edilirler. Bununla birlikte Resim 4 ve Resim 5'teki örneklerde olduğu gibi, meleklerin yeryüzündeki kadınlarla birleştikten sonra ilahî niteliklerini kaybettikleri ve sıradan insanlar gibi (kanatsız) betimlendiklerini gösteren sanat eserleri de mevcuttur. Fakat söz konusu yapıtlarda, Hanok'un Kitabı'nın yedinci bölümünde: "*… Her biri kendilerine bir eş seçti ve onlarla birleşmeye, kendilerini onlarla kirletmeye başladılar."* sözlerinin ifade edildiği herhangi bir göndermeye rastlanmaz; aksine Resim 5'teki gibi meleklerin yeryüzündeki kadınlarla birliktelikleri, coşkuyla kutlanan bir şölen havasında verilir.

Hanok'un Kitabı"ndaki "Düşmüş Melekler" ikonografisi bağlamında anlatılanlara göre, "günaha bulanmışlık" ya da "kirlenmişlik" gibi kavramlar, herhangi bir sanat yapıtında imgeye dönüşmemiştir; ancak aynı referansta geçen: "*…Sonra kadınlar hamile kaldı ve boyları 135 metre olan devler doğurdu. Sonunda insanlar onları besleyemeyecek hale gelene kadar, bu devler insanların ürettiği her şeyi tüketti. Ve devler yemek için insanlara döndü ve onları yediler…"*sözlerinin "yoldan çıkmışlık", "sapkınlık" anlamlarını çağrıştıracak şekildegörselleştiğiörneklerde mevcuttur.Bu örneklerden Resim 6, özellikle kitabın on beşinci bölümünde geçen: *"… Bu ruhlar insanoğullarına, özellikle kadınlara zulmedecek, çünkü onlardan çıktılar."* sözlerinin adeta resimsel bir temsiligibidir. Resim 7'deki gravür ise, Hanok'un Kitabı'ndaki: "*…Azazyel'in öğrettikleri*

[31]Ruhlar ve melekler âlemi.

yüzünden tüm dünya kirlendi. O yüzden tüm günahı ona yükle." sözleri ile "günah keçisi"kavramına gönderme yapar.

Hanok'un Kitabı referans alınarak "Düşmüş Melekler" ikonografisi bağlamında gerçekleştirilen sanat yapıtlarının yanı sıra,söz konusu ikonografinin Eski Ahit ve özellikle de Yeni Ahit metinleriyle bağlantılı olarak betimlendiği yapıtlara da rastlanmaktadır. Örneğin, Eski Ahit'te "Seher Yıldızı"olarak adı geçen, Yeni Ahit'te ise "Şeytan" ile özdeşleştirilen; göklere çıkıp tahtını Allah'ın yıldızları üzerine yükselteceğini ve böylece kendini Allah'a ortak koşacağını söyleyen (İşaya,14/13-14) düşmüş meleklerin lideri Lucifer, Mihály Zichy'nin illüstrasyon çalışmasında Tanrı'nın huzurundan, Cennet'ten kovulurken resmedilmiştir(Resim 8). Belçikalı heykeltıraş Guillaume Willem Geefs ise Tanrı'nın diğer günahkâr meleklerle birlikte *"Cehennem'in karanlık zincirlerine teslim ettiği"(II. Petrus, 2/ 4)* ve *"büyük günün hükmü için ebedî bağlarla karanlık altında sakladığı" (Yahuda, 1/6)* Şeytan'ı, tacı elinde ve ikonografiye uygun olarak bir ayağı zincire bağlı tasvir eder (Resim 9). Fransız sanatçı Alexandre Cabanel ise, bir zamanlar *"…Kemalin mührü, hikmetle dolu, güzellikte tam olan... Adende, Allah'ın bahçesinde… bütün değerli taşlarla ve altınla kaplanmış… mesh edilmiş gölge salan kerubi iken"(Hezekiel, 28/12-18)* işlediği suç nedeniyle kendini yeryüzünde bulan Lucifer'ı, yalnız başına, acı ve kin dolu bakışlarla betimler (Resim 10).

Şeytan'ın yandaşlarıyla Tanrı'ya karşı gelerek O'na savaş ilan etmesi ile birlikte baş meleklerden Mikail ile giriştiği savaş ve isyankâr meleklerle Cennet'ten düşüşü ise, dinî konulu yapıtlar gerçekleştiren, farklı üsluplarda ve farklı dönemlerde yapıtlar meydana getiren pek çok sanatçıya tema oluşturur. Bu temayı yapıtlarında tasvir eden sanatçıların referans kaynağı, Yeni Ahit'te geçen: *"Ve gökte cenk oldu. Mikael ve kendi melekleri, ejderle cenk etmek için çıktılar ve ejder ve kendi melekleri cenk ettiler ve galip olmadılar ve gökte artık onların yeri bulunmadı ve İblis ve Şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan, yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisi ile beraber atıldılar."(Vahiy, 12/7-9)* sözleridir ki Maestro delgi Angeli Ribelli'nin "İsyankâr Meleklerin Düşüşü" adlı yapıtı, bu sözlerin imgeye dönüştüğü, Ortaçağ'daki erken örnekler arasında yer alır (Resim 11). Ribelli'nin resminde Tanrı, tahtında oturmakta, Cennetteki maiyetiyle, olan-biteni izlemekte, resmin orta yerinde Cenneti korumakla yükümlü miğferli melekler, Tanrı'ya itaat ederek görevlerini yerine getirmekte, alt bölümde ise Mikail ve iki yanındaki melekler, isyankâr meleklerle savaşarak onları Cennet'ten kovmaktadır. Yenik düşen melekler, "demonlara" dönüşerek yeryüzüne düşerken, Cennetteki tahtları da boş kalır.

Yaklaşık bir asır sonra Limbourg Kardeşlerin, Duc de Berry için resimledikleri "Tres Riches Heures" (Saatler Kitabı) minyatürlerinden "İsyankâr Meleklerin Düşüşü"nde de benzer bir anlatım vardır (Resim 12); ancak Cennet'teki tahtında oturan Tanrı'nın yüzü, bu defa ateş kırmızısıdır. Tahtın etrafında –bir önceki örnekte de karşımıza çıkan- Seraflar[32], onların altında ise Cenneti koruyan ve Tanrı'nın kararını infaz eden miğferli ve kılıçlı melekler yer alır. İki yanda tahtlarında oturan meleklerden günahkâr olanlar, tek tek tahtlarından baş aşağıya düşmekte, hatta bazıları yeryüzüne çakılmaktadır. Yere çakılanlardan ortadaki, Eski Ahit'te Hezekiel'in öngörülerinde: *"…suç işledin ve seni murdar şey gibi Allahın dağından attım… seni yere çaldım…"* (*Hezekiel, 28/12-18)* sözleri atfedilen Lucifer'dir ve altın tacıyla betimlenmiştir.

Flaman ressam Hieronymus Bosch'un isyankâr melekleri ise gök kubbeden yere düşen birer canavarlar silsilesidir. Bosch, gök kubbeden düşen bu silsileyi, "Saman Arabası" ve "Son Yargı" triptiklerinin[33] sol kanadında, "Tufandan Önce Dünya ve Tufandan Sonra Dünya"

---

[32]Seraflar, Melekler hiyerarşisinde en üst düzeydedirler. Tanrı'nın tahtını korumakla yükümlüdürler ve renkleri kırmızıdır.JCJMetford (1983). *Dictionary of Christian Loreand Legend*,London: Thames and Hudson, s.224. Eski Ahit'te, İşaya'nın vizyonlarında Seraflardan şöyle bahsedilir *"… Rabbi, yüce ve yüksek bir taht üzerinde oturmakta gördüm… Kendisinden yukarıda Seraflar duruyordu, her birinin altı kanadı vardı, ikisi ile yüzünü örtüyor ve ikisi ile ayaklarını örtüyordu ve ikisi ile uçuyordu…"(İşaya, 6/ 1-2).* Yeni Ahit'te ise Seraflardan Vahiy kısmında söz edilmektedir: *"… Ve dört mahlûktan her birinin altı kanadı olup etrafı ve içi gözlerle doludur ve: 'Kuddûs, kuddûs, kuddûs var olmuş ve var olan ve gelecek olan her şeye Kadir Rab Allah!' diyerek gündüz ve gece rahat etmezler."(Vahiy, 4/8).*

[33] Triptik: Açılır kapanır üç resim yüzeyinden oluşur. Sol kanat, orta panel ve sağ kanattan ibarettir. Orta panel, diğer yüzeylerden daha büyüktür ve kanatlar orta panelin üzerine kapanır. Bu yüzden, kanatların arka yüzeyleri de resimlenir. Ahmet Atan (2006). *Resim Sözlüğü*, Ankara: Asil Yayın, s.344-345.

diptiğinin[34] ise yine sol kanadında resmetmiştir.Bosch'un "Saman Arabası" triptiğinin sol kanadında Tanrı, yine Seraflar tarafından korunan tahtında; -Ribelli ve Limbourg Kardeşler örneklerinde olduğu gibi mekânsızlık kavramının tam aksine- gök kubbede betimlenir (Resim 13).Resmin sol tarafında Mikail-elinde kılıç tutmaktadır- ve Tanrı'nın ordularıyla karşılaşan isyankâr meleklerin arasında kıyasıya bir savaş devam eder (Resim 14). Yenilenler, lanetlenirler ve canavarlara dönüşerek yeryüzüne düşerler. Aynı kanatta "İnsanın Düşüşü" de eş zamanlı olarak verilmiştir; burada Âdem ve Havva'nın ilk günahı işlemeleri ve Aden'den kovulmaları tasvir edilir (Resim 15).

Bosch'un "Son Yargı" triptiğinin sol kanadında, yine Mikail yönetimindeki Tanrı'nın orduları ve isyankâr melekler arasında geçen savaş betimlenir (Resim 16). Tanrı, elinde tuttuğu yerküreyle hem yerin, hem göğün hâkimidir ve Serafların koruduğu tahtında, kutsamış oldukları ile lanetlediklerinin savaşını izler. Lanetlenenler, yine canavarlara dönüşerek yeryüzüne düşerler. Bir önceki örnekte olduğu gibi, sol kanattaki panelde Havva'nın yaratılışı, Âdem ile Havva'nın Şeytan'a inanarak ilk günahı işlemeleri ve Aden'den kovulmaları tasvir edilir (Resim 17). Her iki örnekte de Bosch'un "Düşmüş Melekleri", çeşitli böcekler ve sürüngenlerin bireşiminden oluşan korkunç yaratıklar görünümündedir. Sanatçının "Tufandan Önce Dünya ve Tufandan Sonra Dünya" diptiğinde de aynı hibrit (melez) türü yeryüzüne düşerken görürüz.Panelde, yarı insan-yarı hayvan görünümlü, bodur ya da yalnızca kafa ve bacaktan oluşan, fantastik, insan dışı yaratıklar, "Tanrı'nın Oğulları" ile "İnsanlarınKızlarından" olma varlıklar olarak (Linfert, 1989: 21) Tufan'dan önce, yeryüzünde eğlenirken betimlenirler (Resim 18-19).

Bosch'un korkunç/fantastik yaratıkları, her üç örnekte de insanoğlundaki şeytanî yönü, "korku" ve "kargaşa" hissi uyandırarak tasvir etmeye çalıştığı birer sembolik öğedir. Aynı öğeler, çağdaşı Flaman ressam Pieter Bruegel tarafında da kullanılır. Bruegel'in "İsyankâr Meleklerin Düşüşü" yapıtında, Bosch'un meleklerine benzer fantastik yaratıklar, gökyüzünden yeryüzüne yığınlar halinde düşerler (Resim 20). Mikail tarafından yönetilen kutsanmış melekler ordusu, resmin her bir köşesini işgal eden insan, hayvan, bitki bireşiminden oluşan hibrit/deforme yaratıklarla savaşır. Mikail, resmin merkezinde, altından zırhı ve kalkanıyla, kılıcı havada, ejderi/Şeytanı alt ederken betimlenmiştir (Resim 21). Resimdeki şok edici etki ise Mikail'in önderliğini yaptığı Tanrı'nın ordusu ile Şeytan'ın lider olduğu isyankârlar ordusu arasındaki mücadeleden ziyade, meleklerin Cennetten dünyaya bir yığın halinde sonsuz düşüşleri ve fantastik görünümleriyle resmin tümüne yayılan yoğun kalabalıklarıdır (Resim 22).

Bosch ve Bruegel'in çağdaşı, Alman Rönesansı'nın ünlü sanatçısı Albrecht Dürer'in "Aziz John'un Vahyi (Mahşer)" serisindeki "Aziz Mikail'in[35] Ejderle Savaşı"nda ise resmin odağında yine Mikail yer alır.Mikail iki eliyle tuttuğu mızrağını, Şeytan'ın/ejderin boğazına saplar (Resim 23). Etrafındaki üç melek, ejdere dönüşen isyankâr melekleri alt eder ve baş aşağıya düşen Şeytanla birlikte onları gökyüzünden kovarlar. Kötülüğe karşı kazanılan bu zafer, Dürer'in çağdaşı Hans Leu'nun, Şeytan ile Mikail'in, Tanrı'nın huzurunda giriştikleri savaşı betimlediği yapıtında da tekrarlanır (Resim 24). Mikail, yine resmin odak noktasındadır. Şeytan ve yandaşlarıyla giriştiği savaştan galip çıkmıştır. Kılıcı havada, zaferini kutlar. Şeytan, ayaklarının altındadır ve düşmüş meleklerle birlikte Cehennemi boylar. Leu'nun, Şeytan ve isyankâr melekleri ateşlerin içinde resmetmesi de Eski Ahit'te, Hezekiel'in öngörülerindeki: "*…suç işledin ve seni murdar şey gibi Allahın dağından attım… seni yere çaldım… senin içinden ateş*

[34]Diptik: Arada menteşeleri olan, açılır kapanır iki yüzeyden ibaret iki parçalı resim. Ahmet Atan (2006). *Resim Sözlüğü,* Ankara: Asil Yayın, s.117.

[35]Mikail bazı yapıtlarda "Aziz" olarak isimlendirilmiştir. Bunun nedeni, Roman Katolikleri, Doğu Ortodoksları, Anglikanlar ve Luteryenlerin, Mikail'i baş melek olmasının yanı sıra "Aziz Mikail" olarak da kabul etmesindendir. Ayrıca Katoliklerde Mikail, "Kutsal Mikail" olarak da anılmaktadır. Bu yüzden bazı resimlerde hale ile verilir. Mikail'in ejderi alt etmesi ile ilgili resim sanatı örnekleri, 324 yılında İmparator Konstantin'in Licinius'u "Adrianople Savaşı"nda yenmesiyle başlar. Konstantin, kazandığı zaferden sonra kendisinin ve oğullarının, ejder görünümündeki Licunius'u öldürürken betimlendiği bir resim sipariş etmiştir. Bundan sonra ejderi öldüren Mikail temsilleri sıklıkla yapılır ve ejderi öldüren savaşçı Aziz, Mikail ikonografisi ile özdeşleşir. "Michael (Archangel)", http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_%28archangel%29, (erişim tarihi: 12 Eylül 2014).

çıkardım; seni o yiyip bitirdi…"(Hezekiel, 28/12-18) sözlerine uygundur. Kuzeyli ressam FransFloris'in "İsyankâr Meleklerin Düşüşü" tablosunda betimlediği yedi başlı ejder ise, Hıristiyan ikonografisindeki "yedi ölümcül günaha"[36] gönderme yapar. Floris, Mikail ve kutsanmış melekleri, Flaman resminde kötülüğü temsil eden insan gövdeli hayvan başlı hibrit türü alt ederken resmeder. Mikail, yine ayaklarının altına aldığı ejderle birlikte, resmin merkezindedir (Resim 25).

İtalyan Rönesans resmi örneklerinde ise Şeytan ve isyankâr meleklerin Mikail ile giriştiği savaşta, Kuzeyli ressamların resimlerinde gördüğümüz fantastik ya da izleyenin ruhuna korku salan tuhaf görünümlü canavarlara rastlanmaz; ancak Şeytan yine Mikail'in ayakları altında, alt ettiği düşmanı olarak, isyankâr meleklerle birlikte gökyüzünden/Cennetten baş aşağıya düşerken tasvir edilir. Örneğin, Domenicodi Pace Beccafumi'nin "İsyankâr Meleklerin Düşüşü" adlı yapıtında Mikail'i, yine resmin odak noktasında, şeytan ve orduları üzerinde zafer kazanmış olarak görürüz (Resim 26). Gök kubbeyi çepeçevre kuşatan Tanrı, Mikail ve ordularını gözetmektedir. Şeytanla savaşında galip gelen Mikail, kılıcı havada zaferini ilan eder. Cennetten kovulan isyankâr melekler, ilahî niteliklerini yitirmişler ve korku içinde kaçmaya çalışırken resmedilmişlerdir. Şeytan ise Yeni Ahit'teki: "*…İblis ve Şeytan denilen büyük ejder…"(Vahiy, 12/7-9)* tarifine uygun olarak ejder biçimindedir. Sanatçının dört yıl sonra gerçekleştirdiği ikinci versiyonda ise resmin odağında, bu defa Tanrı figürü yer alır. Bir elinde yerküreyi tutan göklerin ve yeryüzünün hâkimi, diğer eli havada infaz emrini vermiş; emri uygulaması için görevlendirdiği Mikail ise kılıcı havada, görevini başarıyla tamamlayarak Şeytanı ve isyankâr melekleri dize getirmiştir. Cehenneme düşen melekler, bir daha asla geri dönemeyecekleri Cennete doğru bakarlarken, liderleri Şeytan da yine Mikail'in alt ettiği ejder formunda, O'nun ayakları altında ezilir (Resim 27).

İtalyan Barok sanatının temsilcilerinden Giovanni Odazzi'nin, Roma'daki Santi Apostoli Kilisesi'nin apsis bölümündeki tonoz freskinde ise Tanrı, her zamanki gibi bulutların üstünde, gök kubbedeki yerindedir (Resim 28). Etrafı meleklerle çevrilidir ve isyankâr meleklerin Cennet'ten kovulması emrini vermektedir. Öte yandan resmin odak noktasına bu defa Şeytan ile isyankâr melekler arasındaki savaşta Şeytanı dize getiren Mikail değil; Cennet'ten yeryüzüne düşmekte olan melekler yer alır. Mikail resmin sol planında bir elinde alevden kılıcı, diğer eliyle melekleri Cennetten kovarken; melekler gerçekten de gökyüzünden aşağıya düşüyor gibidirler. Mimari ile resim sanatının mükemmel bireşimine örnek teşkil eden bu yapıt, Barok resim sanatının illüzyona dayalı anlatım tarzına uygun olarak izleyeni gerçek ile sanrı arasında kararsız bırakır ve "düşme" hadisesine güçlü bir anlam yükler.

Odazzi'nin "Düşmüş Melekleri", Barok sanatın tipik özelliklerinden renk, ton, ışık-gölge karşıtlığı, hareket ve dinamizm gibi unsurları yansıtması bağlamında da izleyenin üzerinde derin bir etki bırakırken, konunun dramatize edilerek anlatımından dolayı da yine güçlü bir duygu yoğunluğu yaşatır. Aynı etki, Barok dönemin Flaman ressamı Peter Paul Rubens'in "Aziz Mikail ve Düşmüş Melekler" tablosunda da yansır (Resim 29). Rubens'in yapıtında Tanrı, yine gökyüzünde yerküreyle birlikte, yaşlı, ancak güçlü ve dinamik bir ifade ile betimlenmiştir. Hemen altında Mikail, zırhını ve kalkanını kuşanmış; yine resmin odak noktasında elinde alevden kılıcı, düşmekte olan Şeytanı Cennet'ten kovmaktadır. Şeytan, Eski Ahit'in Vahiy bölümünde tarif edildiği gibi "büyük ejder" görünümündedir *(Vahiy, 12/7-9)* ve yandaşları isyankâr meleklerle birlikte baş aşağıya, Cehenneme doğru adeta günahkârlardan oluşan bir yığın misali yuvarlanır.

Rubens'in çağdaşı Fransız ressam Charles Le Brun'ün "İsyankâr Meleklerin Düşüşü" adlı tablosu ise Mikail'in, Şeytan ve yandaşlarını Cehennem'e gönderdiği ifade yüklü, görsel bir şölen gibidir (Resim 30). Rubens'in kurgusunu çağrıştırmakla birlikte, resimde şimdiye kadar verilen örneklerdeki gibi Mikail ve yanında savaşan melekleri gözeten Tanrı'nın varlığına rastlanmaz; ancak Mikail'in arkasından yansıyan kutsal ışık, Tanrı'nın oradaki varlığını işaret eder. "Büyük ejder" yine baş aşağıya Cehennem'e doğru düşerken, isyankâr melekler de

[36] Yedi Ölümcül Günah: Kibir, Açgözlülük, Şehvet, Kıskançlık, Oburluk, Öfke, Miskinlik. JCJ Metford (1983). *Dictionary of Chrıstian Loreand Legend*,London: Thames and Hudson, s.225.

onunla birlikte düşerler. Cehennem, adeta bir girdap, bir kasırga gibi resmin merkezini işgal eden "düşmüş melekleri" kendine doğru çeker.

"Düşmüş Melekler" ikonografisinin betimlendiği örneklerde çoğu zaman, Tanrı'nın gözettiği Mikail ve kutsanmış meleklerin, Şeytan ve isyankâr meleklerle giriştiği topyekûn bir savaşa tanıklık edilir. Bu örneklerde genellikle kalabalık bir figür topluluğu yer alır. Öte yandan Mikail'in, Şeytanı tek başına alt ettiğini gösteren yapıtlar da mevcuttur. Örneğin, İtalyan Rönesans ressamlarından Carlo Crivelli'nin, "Şeytanı Mağlup Eden Aziz Mikail" adlı resminde olduğu gibi Mikail tek başınadır (Resim 31). Zırhını kuşanmıştır.Bir eliyle arkasındaki kılıca uzanmış ayağının altında mağlup ettiği Şeytan'a son darbeyi vurmaya hazırlanırken, diğer eliyle de kötülüğe karşı iyi amellerin tartıldığı teraziyi[37] tutmaktadır. Venedikli Rönesans ressamı Bonifacio Veronese'nin "Şeytan'ı Alt Eden Mikail" adlı yapıtında da (Resim 32) Mikail tek başına betimlenmiştir ve yine elinde teraziyi tutarken resmedilir (Resim 33). Yargı gününde iyi ve kötü amelleri terazisindetartacak olan Mikail (Resim 34), bir elinde adaletin kılıcı, Tanrı'nın hükmünü yerine getirmek üzere Şeytan'a son darbeyi indirmek üzeredir. İtalyan Barok resminin temsilcilerinden Guido Reni'nin, "Başmelek Mikail"i ise elinde teraziyi değil, Şeytan'ın zincirlerini tutar ve O'nu Cehennem'e göndermek üzeredir (Resim 35). İtalyan ressam DossoDossi'nin Cehennem ateşine düşmekte olan Şeytan'ı ise çoğu resimde tasvir edildiği gibi korku içinde değil, isyankârdır (Resim 36). Sanatçının zafer kazanan Mikail'i, mızrağını Şeytan'a saplamak üzereyken Şeytan, üç dişli mızrağıyla O'na karşı koymaya çalışır ve göklerdeki bulutlar, Şeytan'ın acı dolu ifadesini yankılarlar.

Raffaello Sanzio'nun "Aziz Mikail ve Dragon" resmindeki Mikail'in alt ettiği Şeytan ve çevrede dolaşan canavarları ise Flaman ressam Bosch'un resimlerindeki yaratıkları anımsatırlar (Resim 37).Raffaello'nun Şeytanı, önceki örneklerdeki insan görünümünden çıkıp yine bir canavara/ejdere dönüşmüştür. Resmin merkezinde Mikail olmakla birlikte, çevresinde olan-biten de betimlenir. Buna göre resmin arka planında, siluet halinde yanmakta olan bir şehir görünümü (Urbino) yer alır. Resmin sol tarafında riyakârlar,ızdırap dolu yolculuklarına koyulmuşlardır. Sağ tarafta ise hırsızlar, yılanların işkencesine maruz kalırlar.

Romantik dönem ressamlarından Eugène Delacroix'nın "Ejderi Yenen Aziz Mikail" resminin (Resim 38) odağında da yine Mikail vardır ve elindeki mızrağı, savunması düşmüş Şeytan'a saplamak üzeredir. Mekân belirsizdir ve Romantizmin "sezgiselliğe" yaptığı göndermeye özdeş, kozmik görünümüyle karşımıza çıkar. Bununla birlikte –yılan figürü hariç- ikonografide bahsedilen ejderlerden ya da Kuzey resminde betimlenen yaratıklardan eser yoktur. Bu resimdeki Şeytan ve "Düşmüş Melekler" insan formundadır.

"Düşmüş Melekler" ikonografisi ile bağlantılı olarak Şeytan ve isyankâr meleklerin Mikail ile savaşı, 20. yüzyıla kadar hemen her dönem sanat yapıtında tema olmaya devam eder. Şeytan ve isyankâr meleklerin Cehennem'e düşmesiyle sonuçlanan bu savaş, Delacroix'nın çağdaşı, modern resmin öncülerinden James Ensor tarafından da resmedilir (Resim 39). Sanatta yeni/modern olanı arayan Belçikalı ressam Ensor, "Düşmüş Meleklerin Kovulması" adlı yapıtında geleneksel/akademik sanatın kullandığı temayı ele alır; bununla birlikte yapıtında figürsoyutlamasını gerçekleştirmesiyle,izleyene diğer sanatçılardan daha farklı bir anlatım sunar. Yine de ikonografiyi ele alan klasik sanatçıların resimlerindeki hemen her unsur, -dışavurumcu renk kullanımı ve figür anlayışının getirdiği, dinamik ve ifade yüklü üslup anlayışının eklemlenmesiyle-Ensor'un yapıtında da tekrarlanır.

Mikail'in Şeytan'a karşı kazandığı zaferde, İsa Mesih'in varlığını işaret eden sanat yapıtlarının mevcudiyetiise "Düşmüş Melekler" ikonografisinin tasvirine yenibir anlam katar. Söz konusu yapıtlarda referans alınan kaynak, Yeni Ahit'te geçen: "*Ve İsa onlara dedi: Şeytanın gökten şimşek gibi düştüğünü gördüm."(Luka, 10/18)* ve *"Allahımızın kurtarışı ve kuvveti ve melekûtu*[38] *ve mesihinin hâkimiyeti şimdi oldu; çünkü kardeşlerimizin ithamcısı, onları Allahımızın önünde gündüz ve gece itham eden, aşağı atıldı. Ve onlar kuzunun kanı sebebiyle ve onların şehadetinin sebebiyle onu*

[37] Terazi, "yargının" sembolüdür ve resim sanatı örneklerinde "adaletin kılıcı" ile birlikte betimlenir. "Mahşerin Üç Atlısından" biri, elinde terazi tutar. "Son Yargı Gününde" ise Mikail, terazide iyi ve kötü amelleri tartar.JCJ Metford (1983). *Dictionary of Christian Loreand Legend*,London: Thames and Hudson, s.222.

[38]Ruhlar ve melekler âlemi.

yendiler…"(Vahiy, 12/10-12) sözleridir. Vahiy'de geçen "mesih" ve "kuzu"[39]kelimeleriyle İsa kastedilmektedir. 18. yüzyıla tarihlenen heykel sanatı örneklerinden"İsyankâr Meleklerin Düşüşü" adlı yapıtta İsa'nın yer almasının nedeni de söz konusu referansta anlatılanlardolayısıyladır (Resim 40). Yapıtın üst kısmında Tanrı, Kurtarıcı İsa (Mesih) ve güvercin figürüyle sembolize edilen Kutsal Ruhtemsil edilmiştir. İyi ile kötü arasındaki savaş, Tanrı ve "Oğlu" gözetiminde gerçekleşmektedir. Orta kısımda baş melek Mikail ve diğer melekler, Şeytan ve isyankâr melekleri Cennet'ten kovarken betimlenmişlerdir. İsyankâr melekler, sağ altta ağzı açık bekleyen ve Cehennemi simgeleyen yaratığın olduğu yere doğru, çoğu resim sanatı örneklerinde olduğu gibi yığınlar halinde baş aşağıya düşerler.

16. Yüzyılın Venedikli ressamlarından Tintoretto'nun "Şeytanla Savaşan Baş Melek Mikail" adlı yapıtında (Resim 41) ise doğrudan doğruya Yeni Ahit'in, "Vahiy" kısmında anlatılanlar referans alınmıştır: *"Ve gökte büyük bir alamet, güneşle giyinmiş ve ayakları altında ay ve başı üzerinde on iki yıldızdan tacı olan bir kadın göründü ve gebe idi ve doğurmak için eziyette olup ağrı çekerek bağırıyordu. Ve gökte başka bir alamet göründü ve işte yedi başı ve on boynuzu ve başları üzerinde yedi tacı olan büyük kızıl bir ejder vardı. Ve onun kuyruğu göğün yıldızlarının üçte birini sürüklüyordu ve onları yeryüzüne attı ve ejder doğurmak üzere olan kadının önünde, doğurduğu zaman onun çocuğunu yutmak üzere duruyordu. Ve bir oğul, bütün milletleri demir çomakla güdecek bir erkekçocuk doğurdu ve onun çocuğu Allah'ın yanına, onun tahtının yanına alınıp götürüldü… Ve gökte cenk oldu. Mikael ve kendi melekleri ejderle cenk etmek için çıktılar ve ejder ve kendi melekleri cenk ettiler ve galip olmadılar ve gökte artık onların yeri bulunmadı. Ve İblis ve Şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan, yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisiyle birlikte atıldılar…" (Vahiy, 12/1-9).* Buna göreresmin sol üst köşesinde Meryem ve çocuk İsa, sağ üst köşesinde ise gökyüzünde olan-biteni izleyen Tanrı figürü yer alır. Tanrı figürü kolları iki yana açık, hareket halinde ve dinamiktir.Bulunduğu yerden çıkan ışınlar, direkt olarak ejderi/Şeytanı işaret etmektedir. Kutsal metinde anlatılanlara uygun olarakay, Meryem'in ayakları altındadır.Yine metindeKızıl ejder olarak tanımlanan Şeytanın kuyruğu, Meryem ve çocuk İsa'nın bulunduğu yerekadar yükselir. Resmin merkezindeki Mikail, Şeytan'a mızrağını saplamış ve alt etmiştir. Diğer meleklerle birlikte Şeytan'ı göklerden atarak Cehennem'e göndermek üzeredir.

20. yüzyılın modernist sanatçılarından Marc Chagall'ın baş aşağıya düşmekte olan kırmızı renkli melek figürüise yukarıda verilen tüm örneklerin haricinde,çağrıştırdığı ikonografiden farklı göndermeler barındırır (Resim 42). 1922 yılında, Sovyetler Birliği'nden Paris'e göç ettiği tarihten hemen önce yapmaya başladığı ve 1947 yılında tamamladığı"Düşen Melek" adlı bu resim, sanatçının Kutsal Kitapta bahsedilen "kötülüğün" dünyada gerçekten de var olduğunu göstermeye yönelik çabasının bir ürünüdür. Eski ve Yeni Ahit'te anlatılanların ilham kaynağı oluşturduğu"Düşen Meleği"nde Chagall, II. Dünya Savaşı yıllarına tarihlenen yapıtlarında kullandığı "Çarmıha Gerilmiş İsa" figürüne yer verir. Bu figür, söz konusu savaş sırasında Musevilerin maruz kaldığı işkence ve acıya, Dünya üzerinden yok edilme girişimlerine gönderme yapan güçlü bir imgedir. Resimde yansıyan Chagall'in dünyası, karanlık ve adeta alevler içindedir.Elinde Tevrat tutan bir figür, resmin sol köşesinde bu kaotik ortamdan kaçma eylemindedir. Güneş ve zaman "düşmektedir"; ancak her şey henüz yok olmamıştır; zira resmin arka planında bir mum, halen daha kuvvetle yanmaktadır. Çarmıhtaki İsa'nın halesi, etrafa ışık saçar. Meryem ve çocuk İsa'yı temsil eden anne ve çocuk figürü alevlerin içinden doğmaktadır. Dolayısıylabu dünyada, Mikail'in ordularına yenik düşen Şeytan ve isyankâr meleklerde olduğu gibi, kötülüğe karşı iyiliğin galip gelmesi için halen bir umut vardır. Resmin büyük bölümünü kaplayan düşen melek figürü ise Chagall'in Cenneti ve Cehennemi arasındaki geçişi sembolize eder; ayrıca ölümün ve "merhametin"habercisidir.[40]Hepsinden öte düşen melek, aslında Chagall'in "Düşmüş Melekler" ikonografisine karşıt anlam yüklediği bir imgedir; zira burada düşmekte olan, kötülüklerin kaynağı değil, mazlum olandır.

---

[39] Hıristiyan ikonografisinde kuzu ya da "Tanrı'nın kuzusu":*"…Ertesi gün, İsa'nın kendisine gelmekte olduğunu Yahya görüp dedi: İşte, dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu."*sözleriyle de anılır. Bkz.Yeni Ahit, Yuhanna, 1/29

[40]Lance Esplund(2014). "Chagall's Allegory of an Age of Terror",
http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702304347904579312600844207752, (erişim tarihi: 31 Ağustos 2014)

"Düşmüş Melekler" ikonografisinin Ortaçağ'dan 20. yüzyıla kadar olan serüveni, Batı resmi tarihinde Chagall ile birlikte farklı bir ifade biçimi bulurken,heykel sanatı örneklerinde, söz konusu ikonografinin kutsal kitap metinlerinin dışına çıkılmadan tasvir edildiği görülür; zira heykel sanatında ikonografi ile alakalı olarak Mikail'in Şeytan'ıalt etmesinin defalarca tasvir edilmesi söz konusu olur.Örneğin Lorenzo Mattielli'nin, Viyana'daki St. Michael Kilisesi alınlığında yer alan heykelinde Mikail, resim sanatındaki örnekleri yankılar gibi elindeki ateşten kılıcınıhavaya kaldırmış, insan formundaki Şeytan'ıdize getirmektedir (Resim 43). Aynı şekilde Hamburg'daki St. Michael Kilisesi'nin ana girişi üzerindekiMikail, Şeytan'ı ayaklarının altına almış ve alt etmiştir (Resim 44). İngiliz asıllı heykeltıraş Jacob Epstein'ın, Coventry Katedrali'nin cephesindeki heykelinde,Mikail'in Şeytan üzerinde kazandığı kesin zafer etkili bir biçimde görselleşir (Resim 45). Francisque Duret'nin, Paris Saint-Michel çeşmesindeki Mikail heykeli, bir elinde alevden kılıcı, diğer eliyle, ayağının altına aldığı Şeytan'a, Tanrı'nın varlığını işaret etmektedir (Resim 46). Bugün Bonn Üniversitesi'ndeki büyük ejderi/Şeytanı alt eden Mikail heykeli ise kalkanındaki "Quis ut Deus" (Kim Tanrı gibi olabilir ?) yazısıyla, Eski Ahit'te Lucifer'ın: "*Göklere çıkacağım, tahtımı Allah'ın yıldızları üzerine yükselteceğim ve şimalin sonlarında, cemaat dağında oturacağım. Bulutların yüksek yerleri üzerine çıkacağım, kendimi yüce Allah gibi edeceğim."(İşaya,14/13-14)* sözlerine adeta bir cevap niteliği taşır (Resim 47-48). Ayakları altına aldığı ejdere kibirle bakan Mikail, şimdiye kadar bahsi geçen sanat yapıtlarında olduğu gibi alevden kılıcı havada, zaferini ilan etmiş pozdadır.

3. SONUÇ

Batı sanatında "Düşmüş Melekler" ikonografisinin betimlendiği sanat yapıtlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, ilk etaptasöz konusu ikonografiye referans oluşturan Peygamber Hanok'un Kitabı, Eski Ahit ve Yeni Ahit metinleri irdelenmiş; bununla birlikte Ölü Deniz Parşömenleri ve İbrani Mitleri de ikonografiyle ilgili bilgi vermeleri dolayısıyla araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Yukarıda adı geçen kaynaklardan özellikle Hanok'un Kitabı, Ölü Deniz Parşömenleri ve İbrani Mitleri'nde, "Düşmüş Melekler"in kimlikleri, yeryüzünde kendilerine eş seçmeleri, onlarla birlikte olmaları, bu birlikteliklerinden devlerin doğması, yeryüzünde sapkınlıkların artması, bunun üzerine Tanrı tarafından lanetlenerek Cennet'ten kovulmaları ve cezalandırılmaları hakkında detaylı bilgilereulaşılmıştır. Eski Ahit ile Yeni Ahit metinlerinden ise düşmüş meleklerin lideri Lucifer/Şeytan ve Mikail'in başı çektiği orduyla Cennet'te gerçekleşen savaş, Şeytan'ın isyankâr meleklerle birlikte bu savaştan yenilgiyle çıkması ve Cennet'ten kovulması/düşmesi hakkında bilgiler edinilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, ikonografiyle ilişkili olan sanat yapıtları analiz edilmiş ve sanatçıların çoğunluklaYeni Ahit'in Vahiy bölümünde geçen: "*Ve gökte cenk oldu. Mikael ve kendi melekleri, ejderle cenk etmek için çıktılar ve ejder ve kendi melekleri cenk ettiler ve galip olmadılar ve gökte artık onların yeri bulunmadı ve İblis ve Şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan, yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisi ile beraber atıldılar."*sözlerini referans alarak Şeytan ile Mikail arasında, Cennet'te geçen savaşı betimlemeye yöneldiği tespit edilmiştir.Tanrı'nın gözetiminde ve Mikail'in önderliğindeki bu savaşta yenilgiye uğrayan Şeytan ve isyankâr melekler,Ortaçağ'dan başlamak üzere çoğunlukla yığınlar halinde,yeryüzüne baş aşağıya düşerken tasvir edilmişlerdir. Bu tasvirlerde Şeytan,genellikle yukarıdaki alıntıya uygun olarak ejder biçiminde verilmiştir. Düşmüş melekler ise kimi zaman insan formunda, kimi zaman ise Bosch, Bruegel, Dürer ve Leu gibi Kuzeyli ressamların resimlerinde,kötülüğü sembolize eden fantastik yaratıklar, canavarlar ve birkaç türün bireşiminden oluşan hibrit/melez varlıklar olarak tasvir edilmişlerdir.

Cennet'te geçen savaşın betimlendiği örneklerde ayırt edici diğer bir unsur da Mikail'in çoğu zaman odak noktasında yer almasıdır. Bu örneklerde Mikail, resmin merkezinde elinde kılıcı ya da mızrağıyla Şeytan/Ejder'i alt ederkenresmedilmiştir. Kalabalık bir figür topluluğunun yer aldığı bu tasvirlerin dışında, Mikail'in tek başına Şeytan'ı dize getirdiği ve zaferini ilan ettiği örnekler de bulunmaktadır.Bu örneklerden Crivelli'nin ve Dossi'nin "Aziz Mikail", Raffaello'nun "Aziz Mikail ve Dragon" ile Vogel'in "Şeytanı Yenen Aziz Mikail" yapıtlarında olduğu gibi Mikail'i azizlik halesi ile görürüz. Azizlik halesi ile betimlenmese de

Dürer'in "Aziz John'un Vahyi 11: Ejderle Savaşan Aziz Mikail", Rubens'in "Aziz Mikail ve Düşmüş Melekler", Delacroix'nın "Ejderi Yenen Aziz Mikail", Mattielli'nin "Lucifer'ı Öldüren Aziz Mikail", Epstein'ın "Aziz Mikail'in Şeytan'a Karşı Kazandığı Zafer", Duret'nin "Şeytanı Dize Getiren Aziz Mikail" ve Rottermondt'un "Şeytanı Alt Eden Aziz Mikail"örneklerinde olduğu gibi yapıt ismindede yine Mikail'e "azizlik" sıfatının atfedilmesi söz konusuolmuştur. Bu atıf, ikonografiye göre Mikail'in Şeytan'ı alt eden Başmelekler'den biri olmasının dışında, Roman Katolikleri, Doğu Ortodoksları, Anglikanlar ile Luteryenler tarafından "aziz" olarak nitelenmesinden ve Katoliklerde "Kutsal Mikail" olarak anılmasından kaynaklanmıştır.

Mikail'in önderliğindeki melekler ordusu ve Şeytan'ın önderliğindeki isyankâr melekler arasında geçen savaşın mekân olarak nereyi imlediği ise ikonografinin tasviriyle ilgili dikkate değer diğer bir konudur. Yapıt çözümlemelerinde ulaşılan sonuç, Eski ve Yeni Ahit metinlerine uygun olarak söz konusu savaşın göklerderesmedildiğidir. Tanrı'nın tahtının bulunduğu yer ya da Cennet olarak da algılanan bu mekân, Ribelli, Bruegel, Leu, Floris ve Delacroix'nın yapıtlarında olduğu gibikozmik bir alanı işaret eder; öte yandan Bosch, Rubens, Odazzi ve Le Brun'un resimlerinde de görüldüğü üzere bazıyapıtlarda, savaşın gökyüzünde geçtiğine dair belirgin göstergeler yer alır. Buna göre Tanrı, bulutların üstünde, gökyüzündedir.Hemen altında Mikail'in savaştığı Şeytan ile isyankâr melekler yer alır ve isyankârlar yeryüzüne düşerler. Bununla birlikte Beccafumi'nin yapıtında olduğu gibi Cennet ve Cehennemin bir arada verildiği örnekler de mevcuttur. Bu yapıtlarda Tanrı, Mikail ve kutsanmış melekler gökyüzünde, düşmüş melekler ise Cehennem'de konumlandırılmışlardır. Mikail'in Şeytanla tek başına savaşı ise Veronese'de olduğu gibi hem gökte, Rossi ve Raffaello'da görüldüğü üzere hem yerde, hem de Reni'nin yapıtındaki gibi Cehennem'de tasvir edilmiştir. Söz konusu yapıtlarda,mekân olarak Cehennem göndermesi ise Yeni Ahit'in Petrus'un İkinci mektubu kısmında kaydedilen:*"...onları Cehenneme atıp karanlık zincirlerine teslim etti."*ya da Yahuda'nın Mektubu'nda geçen: *"kendi meskenlerini terk etmiş olan melekleri, büyük günün hükmü için ebedi bağlarla karanlık altında sakladı"* sözlerine uygundur.

Çalışma kapsamında, "Düşmüş Melekler" ikonografisi ile ilişkili olarak Mikail ve Şeytan arasında Cennet'te geçen savaşa farklı yorumlar getiren sanatçılar da tespit edilmiştir. Söz konusu sanatçılardan Tintoretto, Meryem ve Çocuk İsa'yı da kompozisyona dâhil ederek Yeni Ahit'in Vahiy kısmında geçen: *"Allahımızın kurtarışı ve kuvveti ve melekûtu ve mesihinin*(İsa'nın) *hâkimiyeti şimdi oldu; çünkü kardeşlerimizin ithamcısı, onları Allahımızın önünde gündüz ve gece itham eden, aşağı atıldı. Ve onlar kuzunun kanı*(İsa'nın kanı) *sebebiyle ve onların şehadetinin sebebiyle onu yendiler…"* ya da "*Ve gökte başka bir alamet göründü ve işte yedi başı ve on boynuzu ve başları üzerinde yedi tacı olan büyük kızıl bir ejder vardı. Ve onun kuyruğu göğün yıldızlarının üçte birini sürüklüyordu ve onları yeryüzüne attı ve ejder doğurmak üzere olan kadının önünde, doğurduğu zaman onun çocuğunu yutmak üzere duruyordu. Ve bir oğul, bütün milletleri demir çomakla güdecek bir erkekçocuk* **(İsa)** *doğurdu ve onun çocuğu Allah'ın yanına, onun tahtının yanına alınıp götürüldü… Ve gökte cenk oldu."* sözlerine uygun göndermeler yapmıştır. Bununla birlikte modern resmin öncülerinden Ensor da -her ne kadar klasiklerin betimlemeyi tercih ettiği tema olsa da- "Düşmüş Melekler" ikonografisini ele almış; ancak bunu yaparken de modern sanatın öngördüğü resimsel dil ve ifade biçimini yeğlemiştir. Öte yandan ikonografiye değgin her öğe, Ensor'un resminde yerli yerinde kullanılmıştır. Yirminci yüzyılın modern sanatçılarından Chagall'de ise ikonografi, resmi yapılması için seçilen bir konu değil; sanatçının yaşam serüvenindeki aşamaları imgeleştirdiği bir araca dönüşmüştür. Heykel sanatı örneklerinde de ikonografinin yorumu, Mikail'in Şeytan'a kılıcı ya da mızrağı saplamak üzereykenboyun eğdirdiği resim sanatı örneklerini yankılar ve çağlar boyunca birçok sanat yapıtına tema oluşturan bu yenilginin gerçek nedenini bir kez daha tekrarlar: "Quis ut Deus" (Kim Tanrı gibi olabilir ?).

4. EKLER

4.1. Resim Listesi

1- GerardHoet, Tanrı Hanok'u Aldı, 1728, Figures de la Bible İllüstrasyonu, BizzellBible Collection, University of Oklahoma. (http://www.mythfolklore.net/lahaye/006/index.html)

2- Maurice Greiffenhagen, "Tanrının Oğulları, İnsanların Kızlarının Güzel Olduklarını Gördü", 19. Yüzyıl, tüyb, Museum of FineArts, Ghent. (http://commons.wikimedia.org/wiki/File: Greiffenhagen_-_The_sons_ of _ God _ saw _ the_Daughters_of_Men_that_they_were_fair.jpg)
3-Daniel C. French, "Tanrının Oğulları İnsanların Kızlarının Güzel Olduklarını Gördü", 1923, Mermer, Corcoran Gallery of Art, Washington, D.C. (http://pictify.com/584212/daniel-chester-french-american-1850-1931-the-sons-of-god-saw-the-daughters-of-man-that-they-were-fair-1923)
4- http://www.redicecreations.com/specialreports/2006/01jan/nephilim.html
5-http://mudpreacher.org/2012/04/24/because-of-the-cross-we-have-the-word/
6- http://beforeitsnews.com/conspiracy-theories/2014/04/the-nephilims-fashions-and-jewels-2461608.html
7- Collin de Plancy, Azazyel, 1825, Gravür, Dictionnaire Infernal, Paris.
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Azazel.jpg)
8- MihályZichy, Cennet'ten Bir Sahne, Lucifer ve Tanrı, 1885,Kağıt Üzerine Füzen, 790 × 503 mm., "Az EmberTragediaja (İnsanoğlunun Trajedisi) İllüstrasyonlarından, Budapeşte.
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mih%C3%A1ly_Zichy_Lucifer_1887.jpeg)
9- GuillaumeWillemGeefs, Lucifer, 1848, St.PaulusKathedraal,
Luik.(http://en.wikipedia.org/wiki/Guillaume_Geefs#mediaviewer/File:Lucifer_Liege_Luc_Viatour_new.jpg)
10- AlexandreCabanel, Düşmüş Melek, 1847, Özel Koleksiyon. (http://www.wikiart.org/en/alexandre-cabanel/fallen-angel)
11- Maestro degliAngeliRibelli, "İsyankâr Meleklerin Düşüşü", 1340-1345, Panel Üzerine Tempera, Louvre Müzesi.
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maestro_degli_angeli_ribelli_02.jpg)
12- Limbourg Kardeşler, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1411 – 1416, TresRichesHeuresduDuc de Berry, MuseeConde, Chantilly, Fransa.(http://www.tumblr.com/tagged/fall-of-the-rebel-angels)
13- HieronymusBosch, Saman Arabası (Sol Kanat), 1500-1502, Panel Üzerine Yağlıboya, Monasterio de San Lorenzo, El Escorial. (http://www.wga.hu/support/viewer/z.html)
14- HieronymusBosch, Saman Arabası (Sol Kanat), Detay.
15-Hieronymus Bosch, Saman Arabası (Sol Kanat), Detay.
16-Hieronymus Bosch, Son Yargı (Sol Kanat-Cennet), 1504-1508, Panel Üzerine Karışık Teknik, Akademie der bildendenKünste, Viyana. (http://www.wga.hu/support/viewer/z.html)
17-Hieronymus Bosch, Son Yargı (Sol Kanat-Cennet), Detay.
18- HieronymusBosch, Tufandan Önce, Tufandan Sonra Dünya, 1500-1504, Panel Üzerine Yağlıboya, MuseumBoijmansvanBeuningen, Rotterdam, Hollanda. (http://www.wga.hu/index1.html)
19- HieronymusBosch, Tufandan Önce, Tufandan Sonra Dünya, Detay.
20- PieterBruegel, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1562, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, MuséesRoyauxdesBeaux-Arts, Brüksel. (http://www.wga.hu/index1.html)
21- PieterBruegel, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, Detay.
22- PieterBruegel, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, Detay.
23- Albrecht Dürer, Aziz John'un Vahyi 11: Ejderle Savaşan Aziz Mikail, 1498, Ahşap Baskı, StaatlicheKunsthalle, Karlsruhe. (http://www.wga.hu/index1.html)
24-Hans Leu, Başmelek Mikail'in Lucifer ile Savaşı, y. 1500, Panel Üzerine Yağlıboya, Kunsthaus, Zürih.
(http://www.artcyclopedia.com/artists/leu_the_elder_hans.html)
25-Frans Floris, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1554, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, KoninklijkMuseumvoorSchoneKunsten, Antwerp. (http://www.wga.hu/index1.html)
26-Domenico diPaceBeccafumi, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1524, PinacotecaNazionale, Siena.
(http://www.backtoclassics.com/gallery/domenicobeccafumi/fallofftherebelangels/)
27- DomenicodiPaceBeccafumi, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1528.
(http://www.backtoclassics.com/gallery/domenicobeccafumi/fallofftherebelangels1/)
28- GiovanniOdazzi, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 17. Yüzyıl, Fresk, SantiApostoli, Roma.
https://www.flickr.com/photos/brunello2412/5819442510/in/set-72157626931890758
29- Peter Paul Rubens, Aziz Mikail ve Düşmüş Melekler, 17. Yüzyıl, AltePinakothek, Münih.
(http://en.wikipedia.org/wiki/File:ArchangelRubens.jpg)
30- Charles Le Brun, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1680, Tuval Üzerine Yağlıboya, MuséedesBeaux-Arts, Dijon.(
http://en.wikipedia.org/wiki/War_in_Heaven#mediaviewer/File:Le-Brun-Chute-Dijon.jpg)
31-Carlo Crivelli, Aziz Mikail, 1476, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, National Gallery, Londra.
(http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/carlo-crivelli-saint-michael)
32-Bonifacio Veronese, Şeytan'ı Alt Eden Mikail, 1530, Tuval Üzerine Yağlıboya, BasilicadeiSantiGiovanni e Paolo, Venedik. (http://www.wga.hu/tours/venetian/michael.html)
33- BonifacioVeronese, Şeytan'ı Alt Eden Mikail, Detay.
34- HansMemling, Son Yargı Triptiği, 1460'lar, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, National Museum, Gdańsk.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Beaune_Altarpiece# mediaviewer
/File:Das_J%C3%BCngste_Gericht_%28Memling%29.jpg)
35- Guido Reni, Başmelek Mikail, 1636, Tuval Üzerine Yağlıboya, 293 × 202 cm, Santa Maria dellaConcezione, Roma.
(http://en.wikipedia.org/wiki/File:Guido_Reni_031.jpg)
36- DossoDossi, Aziz Mikail, 1562, Tuval Üzerine Yağlıboya, StaatlicheKunstsammlungen, Dresden.
(https://www.flickr.com/photos/24364447@N05/8045459092/)
37- RaffaelloSanzio, Aziz Mikail ve Dragon, 1503-5, Panel Üzerine Yağlıboya, 31 x 27 cm, MuséeduLouvre, Paris.
(http://www.wga.hu/html_m/r/raphael/2firenze/1/25drago2.html)

38- EugèneDelacroix, Ejderi Yenen Aziz Mikail, 1854-61, Tuval Üzerine Yağlıboya ve Mumboya, 441x575 cm.,Saint-Sulpice Kilisesi, Paris.
(http://www.backtoclassics.com/images/pics/eugenedelacroix/eugenedelacroix_stmichaeldefeatsthedevil.jpg)
39- James Ensor, İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 1889, Tuval Üzerine Yağlıboya, KoninklijkMuseumvoorSchoneKunsten, Antwerp. (http://public.fotki.com/Vakin/aa7ae/1850-1950-/ii1h7/1889-james-ensor-le.html)
40- İsyankâr Meleklerin Düşüşü, 18. Yüzyıl, Fildişi, 27.31x15.24 cm., Nelson AtkinsMuseum of Art, Napoli.
(https://frankzumbach.files.wordpress.com/2013/07/fall_of_the_rebel_angels _naples_early_18th_century_ivory_-_nelson-atkins_museum_of_art_-_dsc08844.jpg)
41- Tintoretto, Şeytanla Savaşan Baş Melek Mikail, 1590, Tuval Üzerine Yağlıboya, 318 x 220 cm, GemaeldegalerieAlteMeister, Dresden. (http://www.bridgemanimages.com/en-GB/asset/216226/tintoretto-jacopo-robusti-1518-94/archangel-michael-fights-satan-c-1590-oil-on-canvas)
42- MarcChagall, Düşmüş Melek, 1923-1947, Tuval Üzerine Yağlıboya, 148 x 189 cm, Özel Koleksiyon.
(http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/the-falling-angel-1947)
43- LorenzoMattielli, Lucifer'ı Öldüren Aziz Mikail, 1725, Mermer, St. Michael Kilisesi, Viyana.
(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Archangel_Michael_at_Michaelerkirche _Vienna.jpg)
44-AugustVogel, Şeytanı Yenen Aziz Mikail, y. 1907, Bronz, St. Michael Kilisesi, Hamburg.
(http://theopenearth.tumblr.com/)
45- JacobEpstein, Aziz Mikail'in Şeytan'a Karşı Kazandığı Zafer, 1958, Bronz, St. Michael Katedrali, Coventry.
(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Statue_of_ St_Michael _and_the_ devil_-_Coventry_Cathedral_14d06.jpg)
46-FrancisqueDuret, Şeytanı Dize Getiren Aziz Mikail, 1860, Bronz, Saint Michel Çeşmesi, Paris.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Francisque_Joseph_Duret#mediaviewer/File:Paris_July _2011-24.jpg)
47- Wilhelm Rottermondt, Şeytanı Alt Eden Aziz Mikail, 1750, Kurfürstliches Schloss, Bonn.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_%28archangel%29#mediaviewer/File:Michael4.jpg)
48- Wilhelm Rottermondt, Şeytanı Alt Eden Aziz Mikail, Detay.

4.2. Resimler

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

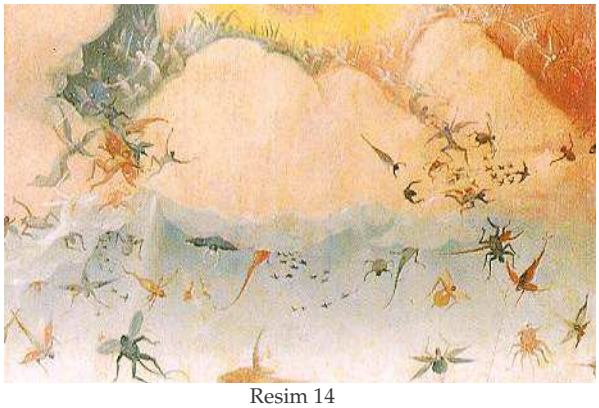

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

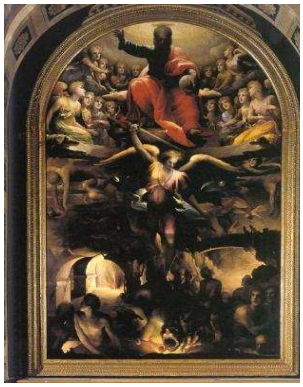

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

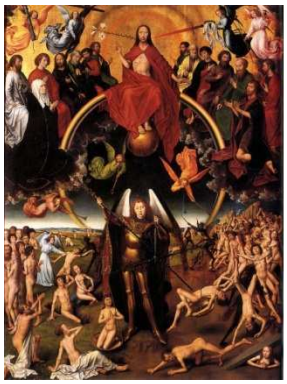

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Resim 45

Resim 46

Resim 47

Resim 48

KAYNAKÇA

ALTUNAY, Erhan (2014). *Peygamber Enok'un Kitabı, Önsöz,*4. Baskı.Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları.
ATAN, Ahmet (2006). *Resim Sözlüğü.* Ankara: Asil Yayın.
ESKİ AHİT.
ESPLUND, Lance (2014) "Chagall'sAllegory of an Age of Terror",
http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702304347904579312600844207752, (erişim tarihi: 31 Ağustos 2014)
GRAVES, Robert ve Patai, Raphael (2013). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, 2. Baskı.Çev.: Uğur Akpur, İstanbul: Say Yayınları.
KUR'AN-I KERİM.
LAURENCE, Richard; Charles Robert H.;Platt, Rutherford H. (2012). *İdris Peygamber'in İki Kitabı.*Çev.: Oğuz Eser, İstanbul: İdil Yayıncılık.
LINFERT, Carl (1989). *Bosch*, London: Thamesand Hudson.
METFORD, JCJ (1983). *Dictionary of ChristianLoreandLegend*,London: Thamesand Hudson.
"Michael (Archangel)", http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_%28archangel%29, (erişim tarihi: 12 Eylül 2014).
SCHODDE, George Henry (2014).*Peygamber Enok'un Kitabı.* 4. Baskı. Çev.:Günyüz Keskin, İstanbul: Hermes Yayınları
VERMES, Geza (2005). *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları.* Çev.:Nurfer Çelebioğlu, İstanbul: Nokta Kitap.
YENİ AHİT.